

IDEJE ANTISEMITIZMA U EVROPI U XIX VIJEKU

Marina Šoć

In the context of European history, the anti-Semite political movement can be traced throughout the centuries, although the term became common only in the 19th century and got its darkest contours in the early 20th century. The instigators and carriers of the idea of antisemitism in many European countries were the state, political and intellectual elites. With their national self-consciousness the Jewish people overcame all difficulties and made a huge contribution to the world economy, culture and politics, and with the strength of the revolutionary effort they managed to preserve their uniqueness and identity in the name of a higher historical goal.

Problematika nastanka i razvoja antisemitizma bila je privlačna tema za mnoge istraživače jevrejske istorije i religije. Ona je uglavnom tretirana u okviru pojedinih istorijskih perioda ili kao dio širih tematskih cjelina.

Posljednjih decenija XIX vijeka, u Evropi dolazi do snažnog razvoja političkog i intelektualnog antisemitizma koji je bio izražen brutalnim progonima, diskriminacijom i represivnim mjerama. Takav otvoren i koherentan neprijateljski stav javnosti, podržan od strane vlasti, obilježiće XX vijek i dovesti do najvećeg genocida u istoriji čovječanstva.

Bogata, duga i složena istorija jevrejskog naroda neodvojivi je segment istorije mnogih naroda, posebno hrišćanske i zapadne civilizacije. Odnos hrišćanstva prema Jevrejima i judaizmu vjekovima je bio obavljen mistifikacijom i obostranim predrasudama.

Nakon što su napustili Palestinu i prestali da budu narod koji brani svoju nezavisnost i slobodu, gdje god da su se naseljavali, Jevreji su nailazili manje-više na odbojnost i netrpeljivost lokalnog stanovništva.

Bilo je perioda mira i prosperiteta, kada su se Jevreji uključivali u život zajednice (posebno obrazovaniji Jevreji koji su često zauzimali važne položaje u državi i upravi) i kada su imali ulogu pokretača privrede, kao na primjer u Zapadnoj Evropi i Španiji tokom X i XI vijeka. Ovaj period je poznat pod nazivom *zlatno doba* jevrejske istorije, što je rezultiralo njihovim povoljnim društveno-ekonomskim statusom i procvatom jevrejske umjetnosti i kulture.

Ipak, vjerska netolerancija i netrpeljivost dominirala je u većini evropskih zemalja, vremenom postajući sve agresivnija i isključivija. Taj antijudaizam u XIX vijeku prelazi u antisemitizam, koji je imao za cilj proširenje sukoba između Jevreja i hrišćana ne samo na vjerskoj osnovi, već mu se dodaju filozofska, rasna, pa i metafizička svojstva.

Jedan od uzroka antijevrejskih manifestacija nije bio samo vjerski rat, već politička, etnička, istorijska i kulturološka isključivost vječno neprilagođenih Jevreja.

Korijene ove isključivosti treba tražiti u dalekoj prošlosti, odnosno u zakonima koje je Bog otkrio Mojsiju, a koji su zajedno činili jednu kompaktnu cjelinu. Zakoni su bili rigorozni skup građanskih, teoloških i etičkih odredbi, koje su se morale strogo primjenjivati (prije svega iz straha od svetogrđa). To je savršen zakon koji su primili samo Jevreji i kojeg su se bezuslovno pridržavali.

Biblijska ideja o posebnosti jevrejskog naroda („carstvo sveštenika, narod svet“), imala je za cilj stvaranje čvrstih moralnih, pravnih i religijskih kodeksa sa ciljem njegovog opstajanja, a ne otuđivanja, separatizma i superiornosti ili mržnje prema drugim narodima, kako su mu spočitavali antisemiti. Za razliku od drugih naroda Istoka, jedino se jevrejski narod nije utopio u druge narode i nestao sa lica zemlje, već je uspio da sačuva svoj jezik, nacionalnu kulturu i vjersku samobitnost.

Zapravo, kompleksna osjećanja koja su još od antičkih vremena imala za cilj da se očuva jedan narod i održi njegov karakter kao nacije, rezultirali su njegovom apsolutnom izolacijom i izopštenjem iz evropskog društvenog miljea.

Gdje god su se naseljavali ili bili deportovani, insistirali su na svojoj religiji, sopstvenim zakonima, odbijajući običaje naroda među koji su se doseljavali i živjeli. Neprilagođenost i istrajnost Jevreja vremenom je postajala enormna opsesija koja je zalazila čak i u sferu svakodnevnog života s ciljem da se zaštite od paganskog zagađenja i svetogrđa. Svuda su htjeli da ostanu Jevreji, i kako kaže Spinoza, *izolovani od drugih naroda do te mjere da su navukli na sebe mržnju cijelog čovječanstva*.¹

Istorija jevrejskog naroda dijeli se uglavnom na dva perioda. Istočni period, koji je trajao više od 2000 godina, obuhvata vrijeme kada su Jevreji živjeli na obalama Sredozemnog mora u Africi, Aziji, Palestini i u susjednim zemljama Egiptu i Vaviloniji.

Zapadni period obuhvata vrijeme naseljavanja Jevreja u Evropi: u Francuskoj, Njemačkoj, Italiji, Španiji. Jevreji su se selili postepeno od Persije i Iraka prema Zapadu, tako da je početkom XIII vijeka većina njih prvi put u svojoj istoriji živjela u Evropi, a ne na Bliskom istoku. To je bio početak novog perioda jevrejske istorije.

¹ Citirano prema: Džeri Daring, *Kratka istorija antisemitizma u Evropi*, Beograd, 2009, str. 11.

Progoni jevrejskih masa u srednjovjekovnoj Zapadnoj i kasnije u Istočnoj Evropi, posmatrano u istorijsko-društvenoj retrospektivi, služili su vladajućim krugovima crkve i države da skrenu oštricu socijalnog nezadovoljstva masa na drugu stranu. Do tada, bilo je samo lokalnih izliva mržnje, ali ne i sistematskog zlostavljanja. Jevreji počinju da žive odvojeno u getima da bi se zaštitili od naroda među kojima su živjeli, a ti narodi su ih upravo zbog toga još više mrzjeli i progonili. Tako su nastojali da sačuvaju kulturnu i socijalnu distancu prema okruženju. Zidine geta podizane su sa obje strane.

Insistiranje na autonomiji i izolaciji bilo je pojačano činjenicom slabljenja tradicionalnog jedinstva jevrejskih zajednica, usljed pojave više religijsko-mističnih pokreta (kao što je *hasidizam*), koji su negativno uticali na autoritet učenih rabina i na ortodoksni judaizam.

Francuska revolucija predstavljala je prekretnicu u jevrejskoj istoriji. Revolucija je ubrzala emancipaciju Jevreja i oslobođenje od brojnih društvenih stega. Velike privilegije koje su tada dobili Jevreji odnosile su se na sticanje prava građanstva i ulaska u evropsko društvo. Usvajanjem *Deklaracije o pravima čovjeka* (1789. godine), Jevreji dobijaju puno pravo građanstva.

Međutim, period slobode i ravnopravnosti nije dugo trajao. Vrtoglavi uspjeh Jevreja u XVII i XVIII² vijeku, usloviće nove talase nezadovoljstva, koji su izazvani njihovim naglim ekonomskim prosperitetom i zavidnim društvenim statusom. Oživljeno neprijateljstvo je vremenom postajalo sve veće i razvijalo se uporedo sa njihovom pravnom emancipacijom.

Meteorski uspon Jevreja izazvao je zavist i mržnju među nejevrejima, dok su antisemiti njihove uspjehe vidjeli kao „jevrejsku manipulaciju“ ili „jevrejsku dominaciju“.

² Krajem XVIII vijeka, u Evropi je živjelo 1.750.000 Jevreja, koji su uspjeli da se uključe u evropsku kulturu i zauzmu značajne pozicije u svim sverama društvenog života.

Šarl Etinger, n. dj, str. 282.

Najagresivniji antisemitizam (koji karakteriše prvu polovinu XX vijeka), imao je za posljedicu nezapamćen masakr i pokušaj genocida. Jevreji su bili predviđeni za istrebljenje.

Sve ovo događalo se narodu koji nije učestvovao u ratu, a bio je raseljen po čitavoj Evropi, od Lamanša do Volge.

Od religioznog antijudaizma do rasnog antisemitizma

U Starom svijetu srijeću se najraniji oblici antijudaizma, nastalog kao posljedica odbijanja Jevreja da se miješaju sa drugim narodima. Već je u drevnoj Palestini postojao sukob između Jevreja i nejevreja, koji se intenzivirao u vrijeme grčke vladavine nad ovim teritorijama. Helenistički vladari gledali su na Jevreje kao na prepreku širenju grčke kulture, dok su se Jevreji, s druge strane, suprotstavljali stranom uticaju, smatrajući ga prijetnjom svojoj religiji, kulturi, društvenom ustrojstvu i načinu života. Izdvojenost Jevreja često je dovođila do toga da se na njih gledalo s podozrenjem i do optužbi koje će se, s malim varijacijama, ponavljati tokom cijele njihove istorije. Njihova fizička egzistencija uvijek je zavisila od aktuelne nejevrejske vlasti. Bili su bespomoćni i ranjivi, tako da su u vjekovima potpune otuđenosti, obespravljenosti i izolacije, svaki novi izliv nasilja i terora podnosili mirno, kao religijsku predodređenost. Naime, jevrejska tradicija je sve nedaće i katastrofe razumijevala i objašnjavala kao mučeništvo, podvižništvo zapisano u svetim knjigama, koje je imalo istorijsku osnovu i kontinuitet u prvim vjekovima nove ere. Jevreji su još tada prkosili moći Grčkog i Rimskog carstva, u srednjovjekovnim patnjama, kada im je uslov opstanka bilo pokrštavanje kako bi se spasili od protjerivanja ili egzekucije, čak i kad uzrok tom nasilju nije bio vjerske, već ekonomske i političke prirode.

Za mnoge Jevreje prodor grčke kulture i civilizacije predstavljao je opasnost opstanku jevrejstva. Konzervativno i tradicionalistički nastrojeno stanovništvo osjećalo se obespravljeno i povrijeđeno,

prije svega zbog nepoštovanja njihovog vjerskog nasljeđa³. Pokušaj nasilnog helenizovanja doveo je do toga da je većina Jevreja žestoko reagovala protiv onoga što je za njih predstavljao gnusan oblik bogohuljenja, tiranije i neznaboštva.

Nakon Grčke na političkoj sceni pojavljuje se nova svjetska sila – Rim. Rimljani postaju novi gospodari svijeta. Poput Grka, svojih prethodnika, Rimljani su prezirali Jevreje, njihove čudne običaje i vjersku zanesenost, dok su Jevreji ispoljavali netrpeljivost i prezir prema novim gospodarima. Borba protiv moći Rima bila je sukob na nacionalnom nivou, u koji su bili uvučeni svi slojevi jevrejskog društva.

Iako su pružali otpor tuđinskoj vlasti, Jevreji nijesu uspjeli ni ratovima ni ustancima da spasu zemlju od brojnih neprijatelja i osvajača. Njihova neprekidna borba za slobodu nije im donijela nezavisnost, ali ih je učinila duhovno jakim.

Istrajavanje i odanost vjeri svojih predaka, snalažljivost i umijeće da se prilagode datim okolnostima i okruženju, omogućili su im da opstanu, dok su grčka civilizacija i Rimsko carstvo, koji su prema njima pokazivali nadmenost, moć i prezir, već odavno dio daleke istorijske prošlosti.

Jevrejske vođe neumorno su upozoravale narod da svoj opstanak mogu obezbijediti samo jakim duhom, visokim moralom i dubokom vjerom. Bez tako odlučne vjere u sopstveni značaj, jevrejski narod već bi odavno nestao i ne bi uspio da sačuva poseban vjerski i kulturni identitet kroz više od tri milenijuma duge i burne istorije.

* * *

Istorija evropskih Jevreja regionalnog je karaktera i zavisila je od toga gdje su se i na kojim teritorijama naseljavali. Svaka jevrejska regionalna zajednica u Evropi imala je posebna obilježja,

³ Najveći otpor pružali su pripadnici svešteničke klase i stranka poznata kao hasidim *Hassidim* – jevrejska sekta religioznih fanatika (pokret pobožnih).

Mihael Gold, *Jevreji bez novca*, Beograd 1932. str. 124.

sopstvene obrede i običaje, a ponekad i sopstvenu verziju mater-njeg jezika. Položaj Jevreja u pojedinim zemljama prvenstveno je zavisio od privredne uloge koju su imali u datoj sredini.

Njihov status⁴ bio je povoljan kada su u privrednom sistemu zemlje imali ulogu pokretača privrede u cilju njenog ekonomskog prosperiteta, dok su u periodima ekonomskih kriza veoma često bili proganjani i raseljavani. Period *zlatnog doba* španskih Jevreja, bio je pravo *račno doba* za Jevreje u Njemačkoj i Francuskoj u istom periodu.

U ranom srednjem vijeku, hrišćanska religija i crkva bile su osnovne pokretačke snage društva. Sve više je jačao uticaj rimskog pape nad svjetovnom vlašću, a samim tim povećavao se i raspirivao duh vjerske netrpeljivosti i netolerancije prema drugim religijama i njihovim pripadnicima.

Jevreji su bili proglašeni za glavne krivce ne samo za krstaške neuspjehe, nego i za sve ostale nevolje koje su snalazile tadašnju Evropu (kao što su razne epidemije, poplave, nerodne godine, suše i slično).

Prvu odluku o diskriminaciji⁵ Jevreja u svim katoličkim zemljama donio je papa Inoćentije III (1161–1216), na saboru

⁴ U srednjovjekovnom evropskom društvu, Jevreji su uglavnom bili kategorija stanovništva van svih drugih, obespravljeni i bez privilegija koje su imali seljaci, zanatlije i ostali. Označavani su kao *servi camera* – vlasništvo lokalnog vladara, koji je bio obavezan da im garantuje fizičku bezbjednost, a za uzvrat raspolagao je najvećim dijelom njihove imovine.

Džeri Daring, n. dj, str. 41.

⁵ Papa Inoćentije III uvodi restriktivne zakone za Jevreje i podstiče osnivanje dva nova duhovnička reda – dominikanaca i franjevac. Dominikanci su se posebno angažovali protiv judaizma i odgovorni su za javno spaljivanje Talmuda u Parizu 1240. godine, kao djela za koje se smatralo da predstavlja klevetu hrišćanstva.

Dejvid Dž.Goldberg, Džon Dž.Rejner, *Jevreji, istorija i religija*, Beograd, 1983. str. 118–121.

u Rimu 1215. godine. U mnogim evropskim centrima tokom XII, XIII i XIV vijeka, montirane su brojne zloglasne afere⁶. Takav odnos prema Jevrejima vodio je sve većem udaljavanju i kidanju društvenih veza između jevrejske i hrišćanske populacije.

Vrhunac antijevrejskih progona pada u vrijeme velike epidemije kuge, *crne smrti* (1348–1349), kada su Jevreji bili glavni krivci za pojavu ove bolesti u Evropi, (optuženi da su navodno, namjerno zatrovali sve bunare i izvore vode od Poljske do Španije).

S druge strane, kako je trgovina i novčano poslovanje bilo glavno zanimanje evropskih Jevreja (koje je pojedincima omogućilo, između ostalog i brže bogaćenje), prema ovoj populaciji u cjelini rasla je ne samo zavist hrišćanskih trgovaca, nego i sve veća netrpeljivost klera i svih slojeva društva. Zato se na jevrejske progone tokom srednjeg vijeka, a i kasnije, može gledati kroz prizmu širih i kompleksnijih socijalno-društvenih i ekonomskih suprotnosti.

Opšte uzevši, slika o nezaštićenim Jevrejima bila je strašna. Proglašeni su za najveće neprijatelje hrišćanske vjere, za gramzive zajmodavce, djecoubice, bogoubice, trovače vode, đavolje slugе, a trpjeli su i zbog mnogo drugih neosnovanih optužbi.

Antijevrejska hajka tokom tri vijeka, praćena pljačkom i masakriranjem nedužnog stanovništva, dovela je do njihovog protjerivanja sa teritorije više evropskih država (Engleske 1298, Francuske 1392, Španije 1492, Portugalije 1497. godine).

Da bi se na neki način zaštitili, Jevreji su samoinicijativno počeli da žive u posebnim gradskim ulicama i kvartovima koje

⁶ Afere o navodno, jevrejskom ritualnom zločinu prinošenja krvi hrišćanske djece na žrtvenik Boga Jehove.

Hagen Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Beograd 2002. str. 151.

su vodile stvaranju novih gradskih četvrti – geta.

Prvi geto u Evropi podignut je u Veneciji 1516. godine. Ovo posebno jevrejsko naselje slučajno je dobilo naziv geto, jer je bilo podignuto na terenu jedne stare livnice topova koja se u venecijanskom žargonu nazivala *getto*⁷.

Neprijateljstvo spolja i unutrašnja disciplina omogućili su im jedinstvo i kontinuitet u kolektivnoj borbi za opstanak. Na taj način se stvorio ne samo nepremostiv duhovni zid između Jevreja i drugih naroda, već i društveni zid, a pravila života bili su strogi religiozni propisi.

Jevrejska zajednica ostala je jedinstvena u svakom pogledu (nacionalno i religiozno), dok se jevrejski pogled na svijet razlikovao od hrišćanskog i nije mogao da prihvati novo teološko učenje.

U zemljama Zapadne Evrope režim geta ostao je na snazi do početka XIX vijeka, dok je u carskoj Rusiji bio na zakonskoj snazi sve do Februarske revolucije 1917. godine.

⁷ Riječ *ghetto* se još etimološki može objasniti kao skraćeni oblik od italijanske riječi *borghetto*, što je deminutiv od *borgo* – varošica, predgrađe. Papa Pavle IV objavljuje 1555. godine, bulu koja je sadržavala niz okrutnih protiv jevrejskih dekreta, među njima i dekret o uvođenju geta na cijeloj teritoriji papaske države. Jevreji u Rimu i u drugim oblastima pod papskom vladavinom bili su proganjani – živjeli su u getima i morali da nose na odijelu žutu traku ili neko drugo, slično obilježje.

Šarl Etinger, *Istorija jevrejskog naroda*, Beograd 1996. str. 256-257.

Simon Dubnov, *Kratka istorija jevrejskog naroda*, Beograd, 1962, str. 162-168.

Anisemitizam u Evropi u XIX vijeku

*Antisemitizam je užasna epidemija, kao kolera
– niti se može objasniti niti izliječiti*⁸

Theodor Mommsen

Antisemitizam⁹, kao ideologija nastao je u XIX vijeku na temeljima uzajamne netrpeljivosti dvije sukobljene vjere, bio je nepoznat po imenu prije 1870. godine, ali ne i po ideji. Kao takav, pružao je žestok otpor emancipaciji i asimilaciji Jevreja, dok su se antijevrejska osjećanja sve više širila među obrazovanim evropskom elitom. Manifestovao se kroz različite oblike u različitim vremenima i deklarirao kao negacija i poricanje prava na postojanje jevrejske rase, kulture, religije, jednom riječju, jevrejskog naroda.

Poznato je da je napisano mnogo studija o fenomenu antisemitizma. Međutim, kako je antisemitizam prilično iracionalna pojava, teško je za njegov nastanak naći bilo kakvo zdravorazumsko objašnjenje. Ono što karakteriše mržnju prema Jevrejima i time je odvaja od svih drugih diskriminatorskih formi mržnje jeste njena destruktivnost, rasprostranjenost, dugovječnost, intenzitet i gomila paradoksa.

Mržnja prema Jevrejima je neobjašnjiva, dok su odgovori zbujujući i kontradiktorni. S jedne strane, Jevreje mrze zato što su navodno lijeni i paraziti, a sa druge osuđuju ih za brojne zavjere u cilju ekonomskog i političkog ovladavanja svijetom. Oni se

⁸ Citirano prema: Martin Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, Beograd 2000, str. 500–501.

⁹ Anisemitizam je nastao kao reakcija na građansku emancipaciju Jevreja, koja je od kraja XVIII vijeka, a posebno poslije Napoleonovih osvajanja, u Evropi sve više uzimala maha.

Martin Peri, n.dj, str. 493.

mrže zato što su kapitalisti, a u isto vrijeme i zato što su komunisti.

Izraženiji oblici antisemitizma javljali su se u kriznim vremenima i sredinama, kao sredstvo kojim su vladajuće strukture nastojale da kanališu nezadovoljstvo svojih građana, usmjeravajući ga prema fiktivnom neprijatelju. Zatomljena mržnja i netrpeljivost tada nalaze podlogu u opšteprihvaćenoj diskreditaciji i diskriminaciji (jedne etničke grupe), koja ne mora biti ozakonjena da bi bila „pravična“. Neki naučnici¹⁰ vezuju antisemitizam sa nacionalizmom. Međutim, ne može se svaki nacionalista optužiti i okarakterisati kao antisemita.

Moderni antisemitizam proporcionalno je rastao sa opadanjem tradicionalnog nacionalizma, dok su rasne teorije potisnule u stranu sve ostale oblike antijevrejskog raspoloženja. Najdominantniji antisemitizam egzistirao je u Njemačkoj, koja je težila nacionalnom ujedinjenju zemlje. U skladu s takvim stavovima, preobraćenje u hrišćanstvo nije moglo Jevrejina pretvoriti u Njemca (budući da se Jevrejin na ovaj način nije mogao riješiti svoje prirode i svoga porijekla). Ma koliko lojalan bio njemačkoj državi i koliko god se smatrao za Njemca, Jevrejin nikada nije mogao sa sebe da spere svoje „nečisto“ porijeklo. Ali, i pored popularnosti teorije o superiornosti jedne rase u odnosu na druge, mase u Njemačkoj ne bi bilo moguće pokrenuti ka nacističkim eliminacionističkim ciljevima bez vješto smišljene priče o tobožnjoj svjetskoj jevrejskoj zavjeri¹¹.

¹⁰ Mnogi antisemitski nastrojani naučnici i istoričari tvrdili su, da su Jevreji spriječili evoluciju Evrope u političku cjelinu i da su uzročnici svih ratova od 843. godine, pa nadalje.

Hana Arent, *Izvori totalitarizma*, Beograd 1998, str. 49.

¹¹ Svjetska jevrejska zavjera dovodi se u vezu sa spisom *Protokoli sionskih mudraca*, falsifikatom koji je naručila ruska tajna policija. Protokoli su stvorili sliku o Jevrejima kao korporativnoj političkoj grupi, čije jedinice sinhronizovano djeluju. Ovim je očvrstlo uvjerenje da Jevreji nekako imaju

Politički razvoj krajem XIX i prve polovine XX vijeka, koji će usloviti nastanak nacističkog pokreta i nacističke države, doveo je jevrejski narod u centar društvenih zbivanja jer je svaki građanin morao da dokaže nejevrejsko porijeklo. U cilju jačanja ovog pokreta dolazi do osnivanja brojnih političkih partija. Nastanak prvih antisemitskih partija vezuje se za 1870. i 1880. godinu, kada je otvoren put sukoba, diskriminacije i nezapamćenog genocida u istoriji čovječanstva. Antisemitske partije bile su prve partije koje su se udružile na internacionalnom nivou.

Ovakva društveno-politička atmosfera dovela je do postepenog propadanja jevrejskih zajednica u srednjoj i zapadnoj Evropi, a nastala je kao posljedica organizovane mržnje prema jevrejskom etnosu, zapravo, kao reakcija na njihov uspjeh, kapital, značaj i vlast. S druge strane, Jevreji, kao potpuno bespomoćna grupa uhvaćena u nerješivu mrežu sukoba tog vremena, postali su plijen vladajućih krugova optuženi za sve moguće krize i neuspjehe.

Antisemitizam kao ideologija jednog vremena, nije mišljenje niti stav, već destruktivna strast, odnosno iracionalna mržnja prema jednom narodu, jer kako drugačije razumjeti i objasniti brojne optužbe i predrasude koje se pripisuju jevrejskoj populaciji. Bio je glavna ideologija i glavno oružje politike XIX i prve polovine XX vijeka. Pouzdano se može reći da je imao više političke nego ekonomske uzroke, što dokazuje situacija u zemljama srednje i zapadne Evrope u ovom periodu.

moć da kontrolišu vlade širom svijeta i na taj način sprovode svoje zamisli. Istina, u XIX vijeku je postojao jedan broj bogatih Jevreja koji su nudili svoje finansijske usluge vladama jačih evropskih država. Zbog toga su Jevreje identifikovali sa vlašću, tako da je svaka društvena grupa koja je dolazila u sukob sa državom bila sklona antisemitizmu.

Martin Peri, n. dj, str. 496.

Norman Kon, *Poziv na genocid*, Novi Sad, 1996, str. 289-303.

Hrišćanski antisemitizam

*Da Jevrejin ne postoji, antisemit bi ga izmislio*¹²

Antisemitizam kao manihejsko i primitivno poimanje svijeta, gdje mržnja prema jednom narodu zauzima čelno mjesto i čak dobija ulogu velikog mita, egzistirala je kroz vjekove prožimajući sve pore društveno-političkog i ekonomskog života. U Evropi je imao dugu i krvavu istoriju, nastao na osnovama mržnje i iracionalnog straha prema društvenim zajednicama s primjetno različitim osobinama, običajima i navikama. Posebno mjesto pripada Jevrejima kao narodu koji je izdao i odbacio Isusa Hrista, pa je samim tim bio osuđen na vječno lutanje, diskriminaciju i progonstvo.

Još od samog nastanka, crkva je smatrala Jevreje najvećim neprijateljima hrišćanstva, što je u narodu rezultiralo neprevaziđenom mržnjom i vjerskom netrpeljivošću. Neprijateljski stav prema judaizmu potiče još od II vijeka n.e., kada su se crkva i sinagoga takmičile i borile za pridobijanje što više sljedbenika i preobraćenika suprotnih religija. Na Jevreje se tradicionalno gledalo kao na misteriozna, zla bića, obdarena snažnim i strašnim moćima, dok su ih hrišćanski teolozi poistovjećivali sa Antihristom i njegovim sljedbenicima.

Bernard Lazare¹³ prvi pravi razliku između antijudaizma hrišćanskog porijekla (koji je na sceni od početka IV do sredine

¹² Citirano prema: Žan-Pol Sartr, n. dj, str. 20.

¹³ Bernard Lazare (1865-1903), bio je jedan od najvećih jevrejskih pisaca i novinara. Kao odgovor na knjige Edouarda Drumonta objavio je 1894. djelo *Antisemitizam, njegova istorija i njegovi uzroci* (*Antisemitism its History and Causes*). Inspirisan aferom Dajfus objavljuje brošuru pod nazivom *Istina o slučaju Drajfus*.

Šarl Etinger, n. dj, str. 380.

XIX vijeka) i fenomena antisemitizma, koji se pod ovim nazivom javlja 1873. godine. Hrišćanski antijudaizam bio je proizvod ideološkog i političkog stava crkve pobjednice, nasljednice ne samo sinagoge nego i Rimskog carstva. Čim je stekla moć i vlast, od ranijeg progonjenika, crkva se preobrati u progoniteljica drugih religija, paganstva i judaizma. U judaizmu, vidjela je moćnog suparnika kojeg je trebalo omalovažiti i nemilosrdno uništiti. Neki od prvih crkvenih otaca javno su izražavali animozitet prema judaizmu i svemu što je jevrejsko.

Među njima posebno se isticao Sveti Jovan Zlatousti (347–407) smatrao je Jevreje najbjeđenijim od svih naroda, okorjelim ubicama, opsjednutim đavolom nečiste krvi. U cilju pridobijanja što više hrišćanskih vjernika iz oblasti Antiohije, sinagogu naziva *hramom demoni... đavolovom pećinom... paklenim ambisom*¹⁴, a Jevreje javno promovise u najveće neprijatelje hrišćanstva.

Sveti Avgustin ističe da je jevrejski narod proklet sve dok istrajava u bezbožništvu i bezvjerju, dok Sveti Jovan Hrizostom u svojim kritikama ide još dalje, nazivajući sinagogu bordelom i jazbinom divljih zvijeri.

Osam vjekova kasnije, u periodu dominacije katoličke crkve, u njenom najmilitantnijem periodu, ove priče i vjerovanja ponovo su oživjela i bila integrisana u jednu novu demonologiju. Tokom Srednjeg vijeka, pa i kasnije, Jevreji su bili gotovo bez pravne zaštite, izloženi svim oblicima ponižavanja. Na njih se i dalje gledalo kao na sluge i obožavaoce Satane, a savremeni antisemitski pokret u XIX vijeku oživjeće ovo arhaično sujevjerje i iskoristiti ga kao pokriće za svoja mnogobrojna zlodjela.

Identifikovani sa svime što je zlo i destruktivno, Jevreji kao narod za hrišćane nijesu imali nikakve vrijednosti, osim što su bili negativni kontrast hrišćanstvu. Hrišćanski pisci su ih okvalifikovali, najblaže rečeno, kao ljude kojih se treba kloniti, koji su oličenje nemoralna i destruktivnosti u hrišćanskom svijetu.

¹⁴ Citirano prema: Norman Kon, n. dj, str. 19.

„Dijabolizacija“ Jevreja nije imala nikakve veze sa stvarnošću, ali je vremenom postala moćni mit. Jevrejin kao sinonim đavola bio je isključivi krivac za sve nesreće, lični izvršilac nebrojenih zlodjela, lukav, zao, uvijek spreman da podmetne. Teorija „žrtvenog jagnjeta“, kombinovana sa optužbama za deicid¹⁵ bila je korišćena u svakoj prilici.

Tokom vjekova ovi mitovi su poslužili kao razlog za bezbrojna poniženja, patnje i progone jevrejske populacije. Narod, već zadojen mržnjom prema nehrišćanima, nije vidio drugog krivca za svoje nevolje osim njih. Ovakav status, tj. status „dežurnog krivca za sve“ Jevreji će imati sve do 1965. godine, kada je zvanično odlukom Drugog Vatikanskog sabora, *Nostra Estate*, skidana kolektivna odgovornost¹⁶ s jevrejskog naroda za ubistvo i raspeće Isusa Hrista.

Negativan odnos prema ovoj populaciji imao je odjeka u hrišćanskoj književnosti¹⁷ i umjetnosti, koja ih je interpretirala na najponižavajući mogući način.

¹⁵ Optužbe su se odnosile na staru antijudaističku legendu o navodnom „ritualnom“ ubijanju na praznik Pashe, sa ciljem da se dokaže blasfemičnost jevrejskog rituala i atavizam Jevreja u odnosu na civilizovane hrišćane. Na udaru „krvoločnih“ Jevreja nijesu bila samo djeca, već i cjelokupna hrišćanska populacija. U tom ratu, hrišćanska rasa morala je preduzeti „odbrambene“ mjere kako bi se zaštitila od podmuklog neprijatelja jevrejske rase i njenog plana osvajanja cijelog svijeta.

Mihael Gold, n. dj, str. 17.

¹⁶ Drugi vatikanski koncil donosi Deklaraciju o odnosu Crkve prema nehrišćanskim religijama. U njoj se između ostalog navodi: „Jevreje ne treba predstavljati kao one koje je Bog osudio ili prokleo... Crkva osuđuje mržnju i progone Jevreja i ispoljavanje antisemitizma bilo kad i od strane bilo koga“.

Citirano prema: Džeri Daring, n. dj, str. 78.

¹⁷ Lik Jevrejina-lihvara, koji nemilosrdno zahtijeva naplatu duga, često je bio prisutan u hrišćanskoj srednjovjekovnoj literaturi, ali i kasnije. Ovaj lik s izuzetnim umjetničkim majstorstvom opisao je engleski pjesnik Viljem Šekspir u svom djelu Mletački trgovac, iz 1596. godine.

Šarl Etinger, n. dj, str. 225.

Izobličena slika zlog, pakosnog Jevrejina, stvorenja vrijednog prezira, ostala je u narodnom duhu i književnosti sve do XX vijeka.

Srednjovjekovni hrišćanski antijudaizam žigosao je Jevrejina znakom Kaina i kao takav bio je rasadnik neprijateljstva i plodno tle za nastanak modernog antisemitizma.

Moderni antisemitizam

*Ako neki čovek sve nevolje u zemlji ili jedan njihov deo, kao i izvestan broj svojih vlastitih nedaća pripisuje prisustvu jevrejskih elemenata u zajednici, ako predlaže da se to stanje stvari popravi tako što bi se Jevreji lišili nekih svojih prava, ili što bi se uklonili iz izvesnih ekonomskih i socijalnih službi, prognali iz zemlje, ili pak svi bili istrebljeni, kaže se da su njegova mišljenja antisemitska.*¹⁸

Antisemitizam kao najrasprostranjeniji tip rasizma veoma je složena i ambivalentna pojava diskriminacije Jevreja, koja će u kombinaciji sa aristokratskim rasizmom obogaćenim, arijevsko-germanskim mitom, u drugoj polovini XIX vijeka, stvoriti jedan novi, specifični oblik nacionalizma – rasistički nacionalizam, koji je u sebi objedinio najiracionalnije forme kako rasizma tako i nacionalizma. Razlikovao se od klasičnog i hrišćanskog antisemitizma, jer se bazirao na rasnim, a ne religijskim premisama.

Moderni antisemitizam¹⁹ nije ništa drugo nego sekularizovana verzija srednjovjekovnog učenja i praznovjerja o pretenzijama

¹⁸ Citirano prema: Žan-Pol Sartr, *Razmišljanja o jevrejskom pitanju*, Beograd, 2009, str. 15.

¹⁹ Nastanak i jačanje modernog antisemitizma išlo je ukorak sa jevrejskom emancipacijom, sekularizacijom i odumiranjem religioznih i duhovnih vrijednosti judaizma.

Hana Arent, n. dj, str. 7.

Jevreja da zagospodare svijetom i njihovim tajnim organizacijama i udruženjima u kojima se taj plan sistematski pripremao.

Tokom XVIII vijeka, reakcije i raspoloženje prema Jevrejima u Evropi išle su od preovladavajućeg antijudaizma, kao mržnje prema lažnoj religiji, preko antijevrejstva (kao prelaznog oblika, u kojem se mržnja usmjerava prema svemu što je jevrejsko u evropskim društvima), do prvih začetaka antisemitizma, netrpeljivosti prema „jevrejskoj semitskoj rasi“.

U početku, pojam „jevrejstva“ podrazumijevao je kolektivnu oznaku za Jevreje, da bi već krajem XVIII vijeka počeo u sebi da obuhvata sve više mitologizovanih svojstava Jevreja, kulminirajući u ekstremno višesmislenom pojmu „semitizma“. Za antijudaizam bila je karakteristična hrišćanska dogma da svi nehrišćani, odnosno neznabošci, žive u „grijehu“, pa ih je zbog toga potrebno pokrstiti ili podvrgnuti mjerama segregacije i getoizacije. Međutim, nakon obreda krštenja, Jevreji su mogli da uđu u hrišćansku zajednicu i postanu ravnopravni sa svim ostalim članovima društva. To su bile granice antijudaizma. Krštenje, kao sredstvo za preobraćanje, značilo je napredak i mobilnost na socijalnoj ljestvici za sve one kojima je dosadila izolacija i koji su bili spremni za asimilaciju. Kroz srednji vijek Jevreji su proganjani i ponižavani prvenstveno i isključivo iz vjerskih pobuda.

U XIX vijeku vjerske razloge, odnosno hrišćansku percepciju judaizma, zamjenjuju nacionalno-rasni razlozi, bazirani na darvinističkim „naučnim“ osnovama. Naime, dok su hrišćani vjerovali da se Jevreji putem konverzije mogu spasiti i izbjeći prokletstvo judejske vjere, rasni antisemiti, govorili su da su Jevreji trajno uprljani i vječno osuđeni svojim genima. Njihovo zlo i „degenerativnost“ potiču od rasnih osobina koje se ne mogu promijeniti preobraćanjem, ističući da Jevrejin uvijek ostaje Jevrejin i ako pređe u hrišćanstvo, jer ga njegovo biološko nasljeđe vezuje za „jevrejstvo“.

Po antisemitskim nazorima, asimilovani i preobraćeni Jevrejin postaje još opasniji, a njegove namjere su podjednako podle i opasne sa ciljem da se infiltrira u rasu svojih domaćina i da iznutra podriiva društveni sistem. Antisemitizam kao takav ne može se svrstati ni u jednu kategoriju mišljenja, on je strast odnosno strasna mržnja prema cjelokupnoj jevrejskoj populaciji. Zagovornici rasnih ideja razlikovali su Jevreje od ostalih naroda, ističući da je Jevrejin prepoznatljiv po svom fizičkom izgledu, odjeći, karakterističnom nosu, boji kose. On je u cjelosti rđav, njegove vrline (ako ih uopšte ima), zato što su njegove, pretvaraju se u poroke i mane. Jevrejin se može uporediti s duhom zla, a sve što je loše u društvu (ratovi, glad, pobune, neredi, krize, epidemije) neposredno ili posredno se pripisuje njima kao glavnim uzročnicima. Antisemit na Jevrejina prostorno ograničava svo zlo univerzuma, a borbu protiv jevrejstva objašnjava borbom principa Dobra, protiv principa Zla.

Pod zaštitom liberalnih ideala prosvetiteljstva i Francuske revolucije, dolazi do jevrejske emancipacije²⁰ u XVIII vijeku, kada Jevreji stiču zakonsku jednakost u većini evropskih zemalja. Počinju postepeno da napuštaju geta i da se uključuju u aktivnosti i društvene tokove koje im ranije nijesu bile dopuštene. Izlaze iz anonimnosti i počinju svoj finansijski kapital da stavljaju na raspolaganje evropskim apsolutističkim monarhijama. Zauzvrat, garantuje im se poseban položaj u društvu i sticanje brojnih privilegija. Kako se širio krug Jevreja koji su bili uključeni u ovaj finansijski lanac (jer su potrebe za kreditima

²⁰ U društveno-istorijskom kontekstu, tradicionalni problem odnosa hrišćanstva prema judaizmu od XVIII vijeka transformiše se u sekularnu temu definisanja političkog, pravnog i socijalnog statusa Jevreja u evropskim zemljama. Formulirana kao „jevrejsko pitanje“, ova tema s jedne strane, težila je pitanju emancipacije Jevreja, dok se sa druge strane, izražavala različitim formama antisemitizma.

Milan Subotić, *Jevrejstvo i Izrael*, Skoplje, 1982. str. 126.

novonastalih država tog perioda neumoljivo rasle), to su i privilegije koje su u početku uživali samo neki Jevreji, počele da se šire na cijelu jevrejsku populaciju. Koncentrisani u većim evropskim gradovima, Jevreji su iskoristili ovu novu priliku i slobodu. Motivisani snažnom željom da dokažu svoju vrijednost u neprijateljskom okruženju, ubrzo su postigli nevjerovatan uspjeh u svim društvenim djelatnostima i profesijama²¹.

Kao članovi trgovačkih i strukovnih klasa, bili su pristalice liberalizma. Zapravo, kao vjekovne žrtve progona, Jevreji su po prirodi bili naklonjeni društvima pravne jednakosti, tolerancije, vladavine zakona i prava, odnosno liberalnim idealima. Tako su postali meta konzervativaca, koji su odbacivali kosmopolitske i humanističke ideje liberalizma, propagirajući militantni nacionalizam.

Meteorski uspon Jevreja izazvao je zavist i mržnju među nejevrejima, dok su antisemiti njihove uspjehe vidjeli kao „jevrejsku manipulaciju“ ili „jevrejsku dominaciju“. Strah od inkorporacije Jevreja bio je, u isti mah, i strah od integracije u Evropu, posebno u ratnim vremenima.

Ulazak antisemitizma u „nauku“ vezuje se za početke emancipacije Jevreja u kontinentalnim zemljama Evrope. Prelazak tradicionalnog antijudaizma (koji je u Evropi na temelju hrišćanske netrpeljivosti bio čvrsto ukorijenjen) na moderni antisemitizam, uperen protiv Jevreja kao rase, može se pratiti od kraja XVIII vijeka. Tada mnogi antropolozi prvi put izdvajaju Jevreje u posebnu rasu, različitu od svih ostalih, pa tako i od bijele rase.

²¹ Ekspanzija Jevreja u evropsko društvo uslovlila je njihov nagli napredak na društvenoj ljestvici. Bili su zastupljeni u manje-više svim djelatnostima. Postaju poznati u medicini, novinarstvu, pravu, nauci, bankarstvu, tako da je tridesetih godina XX vijeka, više od trideset procenata dobitnika Nobelove nagrade, konkretno u Njemačkoj, bilo Jevreja, iako su sačinjavali manje od jednog procenta stanovništva.

Martin Peri, n. dj, str. 494-495.

Ove teorije postaće naročito aktuelne sa sve većim uključivanjem Jevreja u građanski život evropskih nacija i njihovom asimilacijom. Nacionalisti su Jevreje gledali kao nametljivce, strance, primitivne Azijate, orijentalce koji se razlikuju od arijevaca, jednako kao što su se razlikovali i prije dvije hiljade godina. Optuživali su ih takođe da imaju kontrolu²² nad političkim partijama, štampom, ekonomijom i privredom kako bi osvojili svijet, uništili hrišćanstvo i zavladaali planetom.

Različite forme i snaga modernog antisemitizma na zapadu i istoku Evrope bile su posljedica nejednake ekonomske, političke i kulturne razvijenosti. Izbor Jevreja kao krivaca za sve socijalne i druge nedaće određen je činjenicom da su oni bili bez dubljih korijena u hrišćanskim društvima i posebne klasne pripadnosti (u Evropi krajem XIX i početkom XX vijeka), pogodni za izlive raznih oblika nezadovoljstava. Ovome su, na poseban način, doprinosili i pojedini bogati²³ Jevreji, koji su finansirali evropske vlade, što je dodatno zaoštravalo društveno-političku situaciju i jačalo antisemitizam. Osim što je bio „termometar“ društvenih događaja, antisemitizam je igrao i ulogu „ventila“ za nagomilana nezadovoljstva ugnjetavanih masa.

²² Vjerovanje da Jevreji imaju kontrolu nad svim politikama i partijama i da zajedno čine jedno tajno moćno udruženje, spremno da uništi i zavlada ostatkom čovječanstva, bilo je opšteprihvaćeno. To vjerovanje je zapravo, modernizovana varijanta šire rasprostranjenog srednjovjekovnog gledanja na Jevreje kao na savez čarobnjaka pod patronatom Satane, kako bi fizički i duhovno uništili hrišćanstvo, a njihove sljedbenike preobratali u judejstvo. Norman Kon, n. dj, str. 7-8.

²³ Pothranjivanju zabluda politički zaostalih masa, da su Jevreji glavni uzročnici njihove bijede služilo je i to što su vrhovi krupne i srednje evropske buržoazije bili bogati Jevreji, kao: Rotšild, Hirš, Ratenau, Poljakov i drugi, a posebno okolnost da je većina Jevreja tradicionalno bila angažovana u industriji, bankarstvu i trgovini.

Vojimir Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*, Skoplje, 1982, str. 69-80.

Pošto je to nezadovoljstvo bilo daleko veće na istoku Evrope, tamo je i antisemitizam bio masovniji i radikalniji. Zapadnoevropski antisemitizam, sve do pojave nacizma, ostao je ograničen na novinskim člancima ili na pojedinačnim ekscesima, aferama i montiranim sudskim procesima.

Od antisemitizma do rasističkog učenja

Antisemitizam kao ideja nastao je iz dva glavna izvora: srednjovjekovnog antijudaizma i „rasnog učenja“. Posebno jak socijalni uticaj na dalje oblikovanje ove ideje nastaje iz pokreta emancipacije Jevreja u Evropi i iz procesa demokratizacije evropskih nacija u istom periodu. Do početka XIX vijeka, antisemitizam je još uvijek reaktivan i služio je onemogućavanju emancipacije Jevreja u evropskim državama. Međutim, u njemu se tada već formira jedan mnogo radikalniji potencijal, u vrijeme jačanja nacionalizma u evropskim monarhijama, a to je rasizam. Rasizam će u svojoj zreloj fazi u drugoj polovini XIX i početka XX vijeka prerasti, posredstvom arijevske-germanskog mita, u sastavni dio evropskih nacionalizama.

Već polovinom XIX vijeka, u nizu evropskih država konzervativne snage počinju vješto da koriste ukorijenjene animozitete stanovništva prema Jevrejima, da bi se kroz jačanje antisemitizma sačuvala i distancirale od liberalizma i socijalizma posebno u istočnoevropskim zemljama, koje su se na taj način branile od uticaja sa Zapada²⁴. Rasizam stvara nove forme vjerovanja u

²⁴ Zapadnoevropski Jevreji (za razliku od istočnih Jevreja) doba industrijske revolucije dočekuju u veoma povoljnoj poziciji. Ta pozicija bitno će doprinijeti njihovom izbijanju u prvi plan i na čelo velikog broja privrednih djelatnosti, a takođe i u sam vrh političkog i duhovnog života Evrope XIX vijeka. Bilo je to vrijeme u kome se ugled i položaj u društvu sve više zasnivao na društvenoj korisnosti, a sve manje na konfesionalnoj pripadnosti. Njihov kapital prerasta iz pretežno bankarskog i zelenaškog u trgovački i industrijski.

apsolutne podjele ljudskog roda koje se potvrđuju naukom, suprostavljajući se pravnoj jednakosti Jevreja i njihovoj emancipaciji u evropsko društvo.

Kao ideologija, moderni antisemitizam se profilisao u XIX vijeku, pod uticajem napretka u prirodnim naukama, kome su teoretičari rasizma dali „naučnu podlogu“. Osnova ove ideologije pronađena je u Darvinovoj teoriji evolucije, borbi za opstanak i prirodnoj selekciji. Darwin je rasistima otvorio pogled na cjelokupnu prirodu, kojom vladaju dva principa: borba za opstanak i genetsko prenošenje nasljednih osobina. Iako Darwin nije bio rasista, njegovo učenje i zaključci iskorišćeni su za brojne rasističke špekulacije.

Tokom XIX i početkom XX vijeka, francuski i njemački mislioci, filozofi i naučnici koriste rasne teorije u svojim učenjima, jačajući tako germanski mit o superiornosti arijevske rase. Ipak, rasističke teorije rukovođene najelementarnijim, najnižim strastima i ciljevima dnevne politike, neće uspjeti da se održe i sačuvaju oreol naučnosti, koji je uvijek bio tako krucijalan za rasističku ideologiju.

Posmatrajući kroz istoriju, još od srednjeg vijeka neobrazovano stanovništvo nerazvijenih evropskih zemalja veoma lako je prihvatilo izmišljene klevete i legende o Jevrejima i učestvovalo u brojnim pogromima i sudskim procesima²⁵. Kako su progoni

Zoran Pejašinović, *Cionistički pokret od bazelske do balfurove deklaracije*, Beograd, 1997, str. 8.

²⁵ Sudski procesi zbog navodnih „ritualnih ubistava“ hrišćanske djece, bila je veoma česta praksa u Rusiji, gdje će nakon ubistva cara Aleksandra II 1881. godine, doći do strašnih pogroma Jevreja i velikih talasa emigracije siromašnih Jevreja u Palestinu i SAD. Ovi emigracioni talasi će proizvesti ne samo nove tenzije između Jevreja i naroda imigracionih zemalja na Zapadu, već i tenzije unutar samih (istočnih i zapadnih) Jevreja.

Aleksandar Solženjicin, *Dva veka zajedno I. Jevreji i Rusi pre revolucije*, Beograd 2003. str. 135-155.

Jevreja služili vladajućim krugovima crkve i države da na taj način čvršće drže hrišćanske mase, antisemitizam je u XIX vijeku imao ulogu da služi vladajućim krugovima društva za skretanje nezadovoljstva širokih eksploatisanih i proleterskih masa²⁶ na drugu stranu. Na stabilan rast anisemitizma tokom XIX vijeka, veliki uticaj je imala prvenstveno konzervativna politika evropskih zemalja, potpomognuta tradicijom antijudaizma i nepovoljnim migracijama siromašnih Jevreja iz Rusije.

Teoretičari rasa

Rasistički mislioci smatrali su da je rasa ključ istorije i da se rase međusobno, dijametralno razlikuju kako po moralnim tako i po kulturološkim, estetskim, fiziološkim, intelektualnim i drugim kvalitetima. Ove doktrine naročito su privlačile zagovornike narodnog (volkisch) pokreta u Njemačkoj. Miješanje pripadnika različitih rasa, prema njihovim tvrdnjama, vodilo je degeneraciji, a rezultat toga bilo je kulturno, vojno i genetsko slabljenje. Takođe su smatrali da Jevreji, ma koliko da su vjekova njihovi preci živjeli u Njemačkoj, nikada ne mogu da misle kao Njemci i da budu sastavni dio njemačkog naroda. Okorjeli nacionalisti sebe su smatrali zaštitnicima arijevske rase i njene civilizacije od smrtnog neprijatelja, dok su im rasni mitovi i stereotipi pružali osjećanje superiornosti i posebne vrijednosti. Vješto prikrivajući svoju mržnju ogrtačem nauke, rasisti su podržavali progone i likvidacije, nesputani humanim vrijednostima ili savješću.

Kao vrlo značajan element u intelektualnom životu XIX vijeka, rasni nacionalizam je ugrožavao i potkopavao tradiciju prosvetiteljstva. Odbacujući principe jednakosti, antisemiti su cijenili ljude ne po njihovom karakteru ili dostignućima, već

²⁶ Vojimir Šobajić, n. dj, str. 70-79.

po njihovoj „krvi“²⁷, na koju pojedinac nije mogao da utiče. Rasisti su zloupotrijebili razum i nauku kako bi demonizovali i osudili čitav jedan narod i ujedno opravdali njegovo poniženje, progon i istrebljenje. Mišljenja antisemita varirala su od asimilacije do rasne netrpeljivosti. Tako se antisemitizam Hajnriha fon Trajčkea (Heinrich von Treitschke, 1834–1896) ograničavao na nacionalnu integraciju, ističući da Njemci od svojih izrailjskih sugrađana traže da postanu Njemci, da se prilagode i osjećaju kao pravi Njemci, bez posljedica po njihovu vjeru i svetinje. Međutim, kod pisaca poput Hjustona Stjuarta Čemberlena (Huston Stewart Chamberlain, 1855–1927) i grofa Gobinoa (Joseph Arthur conte Gobeineau, 1816–1882), načelno je proklamovana različitost rasa i manja vrijednost jevrejske „rase“.

U mnogim književnim djelima XIX vijeka, popularni pisci stvorili su kliše zlog i škrtog Jevrejina koji je doprinio antisemitskoj propagandi agitatora nacionalizma. Svuda je istican lik neprijatelja, u svako doba prozivan „zli Jevrejin“ i smatran unutrašnjim neprijateljem koji je predstavljao veliku opasnost za opstanak nacije. Javnost je konstantno „bombardovana“ brojnim zajedljivim komentarima na račun jevrejskog naroda i njegove gladi za obrazovanjem, slobodama i ravnopravnim statusom, kao i željom za ulazak u evropsko društvo.

Nakon Francuske revolucije (zakonom iz 1808. godine), Jevreji će dobiti građanska prava, ali ne i političke slobode. Vremenom, zajedno sa aristokratima, intelektualci su postali vatreni antisemitisti i pobornici rasnih učenja.

Jedno od najviše zloupotrebljivanih učenja su otkrića Čarlsa Darvina (Charles Darwin, 1809–1882) o prirodnoj selekciji (čija

²⁷ Rasisti su smatrali da krv određuje fizičke i mentalne osobine pojedinca, način na koji neka osoba razmišlja, na koji se ponaša i stvara. Prezirući toleranciju, rasisti su zastupali legalnu diskriminaciju.

Martin Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, Beograd, 2000, str. 500-501.

je pseudovarijanta – „socialdarwinizam“ bila izuzetno popularna). Njegovo učenje je bilo pogodno za svaku vrstu manipulacije, prije svega od strane antisemita, koji će je usmjeriti u pravcu ratnohuškačke politike u ostvarivanju svojih već unaprijed zacrtanih ciljeva.

Političkom scenom XIX vijeka, dominirao je moderni antisemitizam. Bilo ga je svuda, na svakom koraku, u svim sferama društvenog života. Posebno je bio zastupljen u literaturi, kako popularnoj tako i u ozbiljnim listovima i u manje-više svim evropskim časopisima. Teorije o rasama, nasilju i elitama nalazimo i u djelima Žorža Sorela (George Sorel, 1847-1923), koji kritikuje uspavanost buržoaskog društva u miru, preporučujući oružani sukob kao lijek za sve navedene probleme. Rat bi po Sorelu ponovo mogao da očeliči i donese višestruku dobit pojedinim rasama, odnosno narodima.

U godinama pred izbijanje Prvog svjetskog rata ova sve veća spremnost na oružani sukob koji bi naciju oslobodio svih zala jednog vremena, mogla se sresti svuda u Evropi. Pred vodećim političarima na kraju XIX vijeka bila su iskušenja kojima nijesu mogli da odole, dok im je nacionalno ostrašćeno javno mnjenje služilo za unutrašnje i spoljne ciljeve.

Jevreji kao finansijeri državnih poslova i prve antisemitske partije

Proces jevrejske emancipacije u zemljama srednje i zapadne Evrope bio je okončan sedamdesetih godina XIX vijeka. Emancipacija im je otvorila vrata prema mnogim profesijama koje su im do tada bile nepristupačne, tako da je bilo povećano njihovo učešće u bankarstvu²⁸, krupnoj trgovini, slobodnim profesijama,

²⁸ Nakon Francuske revolucije dolazi do ogromnih političkih promjena u čitavoj Evropi, što je imalo za posljedicu stvaranje moderne države-nacije, čije su poslovne transakcije zahtijevale znatno veće količine novca, kapitala i kredita.

novinarstvu, književnosti, medicini, umjetnosti, nauci. Na vrhuncu svog razvoja (u XIX vijeku), nacionalna država priznala je jednaka prava svojim jevrejskim stanovnicima, nastala kao posljedica pružanja posebnih (prije svega finansijskih), potpora i usluga vlasti.

Naime, počevši od XVIII vijeka, sve više je rasla potreba nacionalne države za jačanjem ekonomske moći i širenjem poslovnih interesa i veza. Za te poslove bili su idealni Jevreji, koji su imali vjekovno bogato iskustvo u pozajmljivanju novca i jake veze s istaknutim evropskim dvorovima i plemstvom. Emancipacija (koja je prvobitno bila ograničena samo na određeni bogati sloj Jevreja, ubrzo se proširila na ostatak jevrejskog stanovništva i napokon obuhvatila cjelokupno centralnoevropsko i zapadno jevrejsko stanovništvo) bila je uzrokovana pravnom i političkom potrebom nove državne politike. Uspon Jevreja i izlazak iz anonimnosti bio je iznenađan i neočekivan kako za njih same, tako i za njihove sugrađane.

Reakcija nejevrejskog stanovništva na proces pravnog izjednačavanja i ekonomskog uključivanja Jevreja u evropsku sredinu, uslovlila je pojavu modernog antisemitizma. Što je više bilo Jevreja na važnim ekonomskim pozicijama ili istaknutim položajima u kulturnom životu, sve je bila veća netrpeljivost i mržnja antisemitskih krugova.

Krajem XIX vijeka dolazi do promjena u društvu i pojave imperijalizma, koji će potisnuti Jevreje manje-više sa svih položaja u državnim poslovima. To će dovesti do dezintegracije zapadnog jevrejstva, koje se poklapa sa dezintegracijom državnacije. Sada je jevrejsko bogatstvo izgubilo značaj i ulogu koju

Te potrebe su jedino mogli pružiti bogati Jevreji, odnosno bankari. Jevrejske banke imale su svoje filijale po cijeloj Evropi i stekle veliki uticaj u većim ekonomskim centrima. Njihove bankarske kuće, prije svega u Njemačkoj, igrale su značajnu ulogu finansijskih savjetnika kraljeva i vlada.

Šarl Ettinger, n. dj, str. 333.

je imalo ranije i postalo predmetom sveobuhvatne mržnje i proganjanja²⁹. Tako je antisemitizam polagano otvarao sebi put u svim evropskim državama i svim društvenim slojevima. Novi antisemiti sada su ciljali na „jevrejski duh“ koji zagađuje okolišu, dok su osobine Jevreja određene njegovom posebnom semitskom „rasom“³⁰.

Svaka klasa koja je došla u sukob sa državom, bila je antisemitski nastrojena, jer je smatrala da su Jevreji jedina društvena grupa koja podržava i predstavlja državu. Ovo se nije jedino odnosilo na radničku klasu, i njeno marksističko učenje, koja je svoje neprijatelje vidjela ne u državi, već u buržoaziji. Time se može objasniti i veliki broj Jevreja u komunističkom pokretu, posebno u Rusiji.

Jačanju antisemitizma, kao ozbiljnog političkog činioca u Francuskoj, Njemačkoj i Austriji prethodio je niz finansijskih skandala i afera. U Francuskoj je većina vladinih službenika i članova Parlamenta bila umiješana u prevare i mito, od kojih se nikada nije mogla potpuno oporaviti.

U Njemačkoj i Austriji bila je slična situacija, sa korumpiranim i kompromitovanim plemstvom. Pored vladinih činovnika i plemića, u brojne finansijske transakcije bila je upletena još jedna grupa, sitna buržoazija, koja je umjesto obećavajućeg profita, rezultirala nevjerovatnim gubicima, totalnim krahom, odnosno nestankom sa ekonomske scene. Revolt na ovakvu nepovoljnu situaciju i krizu, doveo je do snažnog antijevrejskog raspoloženja, posebno u ovim krugovima. Vlada od koje su predstavnici srednje klase tražili pomoć, usmjeravala ih je na

²⁹ Hana Arent, *Jevreji, nacionalna država i rađanje antisemitizma*, Vidici, Beograd 1983. str. 19-25.

³⁰ Na temelju antropoloških istraživanja utvrđene su, navodno, nepremostive razlike između rasa, posebno „semitske“ i „arijevske“. Semitska rasa (po ovom učenju) bila je antipod arijevske rase u svim segmentima.

Šarl Ettinger, n. dj., str. 373-374.

bankare (koji su bili uglavnom Jevreji), što je dodatno zaoštravalo i komplikovalo društveno-političku situaciju mnogih evropskih zemalja.

Tako je otpor nižih srednjih slojeva protiv jevrejske populacije postao glavni politički momenat, jer se smatralo da Jevreji u novoj situaciji teže većoj ekonomskoj i političkoj dominaciji. Ekonomska i društvena mržnja, zajedno sa političkom, pojačavale su nasilje, koje je vremenom postajalo sve intenzivnije. Napadajući Jevreje, za koje se vjerovalo da predstavljaju tajnu moć u pozadini vlade, oni su otvoreno napadali samu državu.

Fridrih Engels je tvrdio da su glavni nosioci antijevrejskog pokreta bili plemići, koji su podržavali agresivnost sitne buržoazije. U očajničkoj borbi, aristokratija je pokušala i uspjela da sklopi savez sa konzervativnim crkvenim krugovima (što im je pošlo za rukom ne samo u Njemačkoj i Austriji, već i u Francuskoj), odnosno sa katoličkom crkvom pod izgovorom da se protiv liberalizma bori isključivo hrišćanskim oružjem. U tome je uspjela, a masa je bila samo sredstvo da učvrsti i ostvari svoje pozicije.

Karl Marks je podržao Engelsovo učenje, ističući u svom djelu *O jevrejskom pitanju* ulogu crkve u ovim procesima, zalažući se za odvajanje crkve³¹ od države. Jedino tako se moglo (po Marksu) Jevrejima obezbijediti ravnopravnost, ne primoravajući ih pritom da se odreknu vlastite vjere.

Ovakva uzavrela politička atmosfera u Evropi usloвила je nastanak prvih antisemitskih partija, koje su tvrdile da su iznad svih drugih partija, što je jasno pokazivalo njihovu težnju apsolutnoj vlasti. Nastanak ovih partija³² 70-ih i 80-ih godina XIX

³¹ Najoštrij oblik suprotnosti između Jevrejina i hrišćanina bila je religijska suprotnost, koja je egzistirala vjekovima.

Karl Marks, *O jevrejskom pitanju*, Beograd, 1952. str. 4.

³² Savremeni antisemitizam uslovio je nastanak prvih antisemitskih partija, koje su svoju misiju vidjele u borbi protiv Jevreja i njihovog uticaja, a čija se

vijeka, označava trenutak kada je otvoren put sukoba, koji će imati ogromne i dramatične posljedice. Ovo su istovremeno bile i prve partije povezane na međunarodnom planu³³. Od samog početka zaokupljene interevropskim aktivnostima, organizovale su brojne intrenacionalne kongrese, dok su se antisemitska propaganda i parole pokazale kao najdjelotvornija sredstva za organizovanje i podsticanje velikih narodnih masa za imperijalistička osvajanja i degradaciju starih oblika vlasti.

Antisemitizam u Rusiji u XIX vijeku

Antisemitizam u Rusiji³⁴, krajem XIX vijeka, bio je mnogo složeniji i ozbiljniji nego u bilo kojoj zemlji zapadne ili istočne Evrope. Ovo se objašnjava spletom različitih događaja i okolnosti, a prije svega činjenicom da je Rusija u ovom periodu još uvijek bila u velikoj mjeri zaostala srednjovjekovna zemlja. U njoj su Jevreji bili izloženi mržnji utemeljenoj, prije svega, na vjerskim osnovama, na onoj istoj mržnji koja je bila karakteristična za zapadnu Evropu u srednjem vijeku.

Kao posljednja apsolutistička monarhija u Evropi, Rusija se snažno odupirala svim liberalnim i demokratskim tendencijama. Osim toga, to je bila zemlja sa najvećim brojem jevrejskog stanovništva. Oko pet miliona Jevreja živjelo je u području jevrejske regije, koja se prostirala od Baltičkog do Crnog mora.

Nakon Francuske buržoaske revolucije koja je proklamovala jednakost, slobodu i bratstvo, moglo se vjerovati da je jevrejska cjelokupna politika svodila na judofobski bijes.

Šarl Etinger, n. dj, str. 374.

³³ Hana Arent, *Antisemitizam kao povreda zdravog razuma*, Beograd 1983, str. 12–18.

³⁴ Ruski antisemitizam je, za razliku od zapadnoevropskog, ličio na anti-jevrejstvo iz doba srednjeg vijeka i po masovnosti i surovosti, uz otvorenu i bezrezervnu podršku države.

Zoran Pejašinović, n. dj, str. 12.

emancipacija u zapadnoj Evropi završena stvar i da će ubrzo biti ostvarena u istočnim zemljama Evrope i Rusiji.

Jevreji u Evropi su nastojali da prošire emancipaciju kako bi bili svuda prihvaćeni kao slobodni građani svojih država, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. U poređenju sa zapadnoevropskim, ruski Jevreji živjeli su zatvoreno, odvojeno od ostalog stanovništva, drugačije se oblačili, govorili i pisali, koristili svoj jezik jidiš (umjesto ruskog) i maksimalno se suprostavljali bilo kakvoj reformi i asimilaciji. Većina njih, bila je strasno odana jevrejskoj religiji i njenim najstrožim moralnim kodeksima. Uglavnom su bili skromnog imovinskog stanja, osim bogatih pojedinaca (vlasnika trgovina i zalagaonica), koji su navukli bijes ruskih rivala u pojedinim gradovima i mržnju potlačenih seljaka u unutrašnjosti. Dok je politička revolucija u većini zemalja zapadne Evrope donijela sa sobom ravnopravnost Jevreja, Rusija je u rješavanju jevrejskog pitanja išla drugim putem.

Prolašavajući se nasljednikom Carigradske patrijaršije i čuvarem pravoslavlja, ruski vladari bili su izrazito nepomirljivi prema Jevrejima, kao najvećoj opasnosti za hrišćanstvo. Podjelom Poljske³⁵ 1795. godine, u Rusiji se silom prilika našlo

³⁵ Nakon podjele Poljske u XVIII vijeku, Rusiju je naselilo više miliona Jevreja. Haos koji je u to vrijeme vladao u Poljskoj i nesposobnost poljske vlade da sačuva nezavisnost države, dovele su do podjele njene teritorije između njenih susjeda – Rusije, Austrije i Pruske. Bijela Rusija, Litvanija i Ukrajina, pripala je Rusiji, koja je postala ono što je do tada bila Poljska, najveći centar jevrejskog naroda. Jevreji su ulaskom u sastav Rusije za vrijeme carice Katarine II, zadržali izvjesnu autonomiju, koju su imali u Poljskoj. Živjeli su u izdvojenim zajednicama („kehillah“) sa sopstvenim organima uprave „kahalima“ (termin je označavao rukovodeće institucije jevrejske zajednice). Kahal je bio zadužen za sakupljanje lokalnih i državnih poreza. Takođe je imao sudske funkcije, nadzirao školovanje, upravljao poslovima vezanim za stanovanje, zdravstvenu zaštitu, socijalno staranje, javni moral, trgovinu i zaštitu zajednice.

više miliona Jevreja.

Tako je Rusija postala, ne dobrom voljom, jedna od najvećih jevrejskih dijaspora u svijetu. Ova činjenica stvorila je nov problem za vladu, koja nije znala kako i na koji način da riješi pitanje velikog broja ljudi koji su pripadali potpuno drugačijem narodu. U ondašnjoj Rusiji, zemlji carskog despotizma, nije bilo građanskih prava ni sloboda. U ekonomsko-privredno i politički zaostaloj zemlji, u kojoj je feudalizam još uvijek bio na snazi, car, privilegovano plemstvo i država uporno su se opirali svim pozivima na reforme (do oslobođenja robova došlo je tek 1861. godine, a Jevreji su na emancipaciju morali da čekaju sve do revolucije 1917. godine). Zvanična politika vlade težila je da pojača pritisak nad jevrejskim stanovništvom i da podstiče tradicionalnu mržnju seljaštva prema njima. Vremenom, ruski narod je dodatno uznemiravalo otvaranje vrata Jevrejima u hrišćansko društvo i njihovo postepeno zauzimanje značajnih položaja i funkcija.

Diskriminacija jevrejskog naroda u Rusiji, može se pratiti još od vremena carice Katarine II (1729-1796), koja je od Poljske krajem XVIII vijeka dobila oblasti sa jevrejskim stanovništvom (Bijela Rusija, Ukrajina, Litvanija), koje se nije moglo uklopiti ni u jednu strukturu ruskog feudalnog društva. Suočena sa velikim problemom novih neželjenih podanika carica, prvo izdaje dekret o slobodi judejske vjeroispovijesti, koji nije bio dugo vremena na snazi. Ubrzo dolazi do niza restriktivnih ekonomskih mjera³⁶ koje su vremenom postajale sve rigoroznije. One su

Simon Dubnov, n. dj, str.169-181.

Dejvid Dž.Goldberg, Džon Dž.Rejner, n. dj, str.143-160.

Vojimir Šobajić, n. dj, str. 61-69.

Milan Subotić, n.dj, str. 132.

³⁶ Jedna od restriktivnih mjera carice Katarine II bila je naredba da se Jevreji isele iz Ukrajine i ruskih gradova sa svojom imovinom, da im se ne dozvoli povratak u zemlju, osim ako ne prime hrišćansku vjeru, grčke vjeroispovijesti.

označile početak fanatičnog antijevrejskog kursa na ovim prostorima koji je trajao vjekovima.

Jevrejsko stanovništvo bilo je izloženo brojnim ograničenjima u oblasti ekonomije, obrazovanja i slobode kretanja. Samo su pokršteni Jevreji (koji su primili pravoslavnu vjeru) bili oslobođeni ovih ograničenja.

Međutim, zapanjuje činjenica da ih je, i pored navedenih povlastica, bilo veoma malo. Progoni su djelimično sprovedeni administrativnim mjerama³⁷, protjerivanjem iz ruralnih područja, uz istovremeno onemogućavanje da nađu adekvatno zaposlenje u gradovima.

Katarina je nastojala da spriječi prodiranje Jevreja prema Moskvi, Petrogradu i drugim većim „čisto ruskim“ gradovima, dozvoljavajući im da žive i trguju samo na onim teritorijama koje su ranije pripadale Poljskoj. Boravak u gradovima uže Rusije za Jevreje bio je strogo zabranjen. Tako je carica Katarina II, inaugurisala antijevrejski *credo* koji su kasnije nastavili njeni nasljednici carevi: Pavle I, Aleksandar I, Nikola I, Aleksandar II, Aleksandar III, Nikola II.

Jevrejski narod istočne Evrope bio je u XVIII i prvoj polovini XIX vijeka na ivici propasti. Bez ikakvih prava, izolovan od

To je upravo bila religiozna napetost koja je potresala Evropu već nekoliko vjekova.

Aleksandar Solženjicin, n. dj, str. 13-47.

³⁷ Prva tendencija ruskog zakonodavstva bila je shvatanje Jevreja kao različitog i odvojenog entiteta od hrišćanske većine. Pravno, Jevreji su bili uključeni u gradski stalež, ali su i dalje smatrani posebnom, izdvojenom grupom. Uprkos Katarininj početnoj politici integracije, Jevreji su ostali „zaseban stalež“. Do kraja njene vladavine postojale su dvije međusobno suprotstavljene politike prema (poljsko-ruskim) Jevrejima. Jedna je težila jednakosti svih naroda pred zakonom, dok je druga bila pragmatična politika nejednakosti diktirana političkim i ekonomskim prilikama.

Milan Subotić, n. dj, str. 136.

svijeta koji ga je okruživao, zatvoren u sebe. Pored njega je, ne dodirnuvši ga, prošla epoha preporoda, kao i intelektualni pokret koji je uveliko zahvatio zapadnu Evropu. Ipak, i pored svih poteškoća, jevrejstvo je bilo čvrsto unutar sebe. Snažan intelektualni pokret, pod nazivom Haskala (Gaskala)³⁸ (gaskala – prosvjećenje, krajem XVIII vijeka), nastao je kao reakcija na postojeću tešku situaciju. Pokret je težio rješavanju društvenog statusa i podizanju ugleda jevrejstva u očima drugih naroda.

U vrijeme vladavine cara Aleksandra I (1777–1825), učinjen je prvi pokušaj da se olakša položaj jevrejske populacije u krugovima ruske vlade. U to vrijeme se pojavljuju prve liberalne tendencije, koje su uveliko zahvatile veći dio evropskih zemalja. Kao proizvod ove politike 1804. godine, proglašen je „Jevrejski statut“³⁹.

³⁸ Berlinski pokret Haskala (Gaskala) nastao je kao pandan hrišćanskom prosvjetiteljstvu pod vođstvom jevrejskog prosvetitelja i filozofa Mozesa Mendelsoona. Pokret se zalagao za integraciju Jevreja u šire društveno okruženje. Njegovi sljedbenici zastupali su mišljenje da Jevrej i dalje ostaje Jevrej, iako prihvati moralne kriterijume, kulturne kodove, modu i običaje koji su dolazili iz zapadne i centralne Evrope. Mada je Gaskala bila dio evropskog prosvetiteljskog pokreta, ona je imala duboke jevrejske korijene. Ograničavanje vjere na sferu privatnosti, sticanje svjetovnog obrazovanja i poznavanje jezika sredine u kojoj su živjeli, bili su osnovni imperativi ovog pokreta i osnovni preduslovi emancipacije. Žestoki protivnici ovog pokreta bili su ortodokсни Jevreji.

Milan Subotić, n. dj, str. 137.

Zoran Pejašinović, n. dj, str. 3.

Šarl Ettinger, n. dj, str. 321-324.

³⁹ Prema ovom statutu, Jevreji su bili podijeljeni u tri grupe: zanatlije, trgovce i zemljoradnike. U cilju što efikasnije asimilacije, Statut je propisivao obavezu pohađanja ruskih škola i učenje ruskog jezika. Međutim, Jevreji nije su udovoljili naredbama vlade, već su svoju djecu i dalje slali u jevrejske vjer-

Tokom posljednjih godina vladavine cara Aleksandra I došlo je do opšteg pooštavanja ekonomskih i drugih zabrana protiv jevrejske djelatnosti. Car Aleksandar nastojao je da pokrsti Jevreje, pa je u tu svrhu osnovao „Društvo izrailjskih hrišćana“⁴⁰ 1817. godine, odnosno društvo Jevreja koji su dobrovoljno primili hrišćanstvo. Pokrštenim Jevrejima omogućene su izvjesne povlastice, a odnosile su se, prije svega, na slobodnu trgovinu po cijeloj Rusiji, slobodno bavljenje zanatima i oslobođenje od vojne obaveze.

Međutim, kako se broj članova nije vremenom uvećavao, društvo se ubrzo nakon osnivanja rasformiralo. Iako je bio antijevrejski orijentisan, car Aleksandar je zaustavljao i preispitivao brojne „namontirane“ procese i optužbe protiv Jevreja okrivljenih za ritualna ubistva, zahtijevajući nepristrasna i pravedna suđenja.

Car Aleksandar I, za vrijeme svoje vladavine koja je trajala skoro četvrt vijeka, nikada se nije dosljedno posvetio rješavanju jevrejskog pitanja u carskoj Rusiji. Ovaj problem ostaviće svojim nasljednicima, i on će u Rusiji ostati aktuelan gotovo vjekovima.

Aleksandrov nasljednik, car Nikola I (1796–1855), nastavlja politički kurs svojih prethodnika. Bio je veoma energičan i odlučan u svojim antijevrejskim stavovima, prisiljavajući

Jevreje na beskompromisno prihvatanje ruskog načina života i ruske kulture, dajući im mogućnost stanovanja samo u nekoliko gubernija ruskog carstva. U jevrejskoj historiografiji tvrdi se da je njegova politika bila izuzetno okrutna i mračna. Posebno se isticao neprijateljskim stavom prema judejskoj vjeri, smatrajući jevrejsko vjersko učenje opasnim po hrišćanstvo.

ske škole, ignorišući vrijednosti svjetovnog obrazovanja.

Simon Dubnov, n. dj, str. 197–202.

⁴⁰ „Društvo izrailjskih hrišćana“ bilo je pod ličnim carevim pokroviteljstvom. Kako nije dalo zadovoljavajuće rezultate, jer je i pored brojnih povlastica bilo veoma malo pokrštenih Jevreja, ono se ubrzo rasformiralo 1833. godine.

Šarl Ettinger, n. dj, str. 345.

Prva energična mjera cara Nikole I, bila je izjednačavanje Jevreja sa ruskim stanovništvom u obavezama prema državi. Ovo se odnosilo, prije svega, na regrutaciju⁴¹, na koju nijesu bili obavezni od ulaska u sastav ruske carevine. Ukazom iz 1827. godine⁴², car Nikola uvodi vojnu obavezu za sve Jevreje sa ciljem pokrštavanja i primanja pravoslavne vjere. Jevreji su bili pripremani ne toliko za vojnu službu, koliko za primanje hrišćanske religije. Ovim ukazom, car je nastojao da ukine jevrejsku zatvorenost, izolovanost i riješi problem miješanja jevrejskog naroda s ostalim – kroz rad, a tome se najbolje išlo preko regrutacije – energično, strogo i ubrzano. Kao odgovor na ove restriktivne mjere, a pokušavajući da izbjegnu regrutaciju, mnogi Jevreji odlaze u inostranstvo ili u druge gubernije.

Kako su godine prolazile, mjere pokrštavanja nijesu davale odgovarajuće rezultate, iako su jevrejski preobraćenici dobijali neke manje povlastice i olakšice u službi. Uostalom, mnogi preobraćeni kantonisti⁴³ ostajali su tajno vjerni ranijoj religiji, a neki su kasnije ponovo prešli u jevrejstvo.

⁴¹ Regrutacija se odnosila na malu djecu koju su odvodili da služe vojni rok u trajanju od 25 godina. Nazivali su ih „kantonistima“, po takozvanim kantonskim školama u kojima su se pripremali za vojnu obavezu.

Cvi Rotmiller, *Židovska kolonizacija*, Zagreb 1925, str. 7.

Šarl Etinger, n. dj, str. 346.

⁴² Ukazom iz 1827. godine, car Nikola je naredio da se jevrejski mladići uzimaju u vojnu službu na 25 godina, a kada nije bilo dovoljno mladića, uzimani su dječaci od 12 godina čak i mlađi. Ukaz je bio na snazi do 1856. kada car Aleksandar II ukida uredbu o kantonistima, a Jevreji se u pogledu vojne obaveze izjednačavaju sa ostalim podanicima države.

Šarl Etinger, n. dj, str. 349.

Simon Dubnov, n. dj, str. 197–199.

Vojimir Šobajić, n. dj, str. 61–69.

⁴³ Naziv „kantonisti“ potiče iz 1805. Kantoni su bili institucije koje su uzimale u vojsku nepunoljetne Jevreje.

Aleksandar Solženjicin, n. dj, str. 74–101.

Uvidjevši neuspjeh ovih mjera, carska vlada pokušava sa novim odredbama, ali sada u obrazovnom sistemu. Ministar prosvjete, knez Uvarov, predložio je otvaranje novih ruskih škola za jevrejsku djecu. Predlog je prihvaćen, tako da je ubrzo otvoreno više državnih škola namijenjenih jevrejskoj omladini s ciljem njihove asimilacije, odnosno rusifikacije. Ni ovaj pokušaj nije dao zadovoljavajuće rezultate, jer je veoma mali broj jevrejske djece pohađao ruske škole, dobijajući osnovno obrazovanje u školama koje su se nalazile na teritoriji jevrejskih opština. U međuvremenu je car Nikola I iznenada umro februara 1855. godine. Smrt imperatora samo je na kratko oslobodila i olakšala položaj Jevreja na ovim prostorima.

Sa Aleksandrom II (1818–1881), država je ušla u period novih, značajnijih reformi. To je vrijeme kada je Rusija bila u teškoj i bezizlaznoj situaciji. Car je 1861. godine ukinuo kmetstvo, a samim tim i raskinuo sa feudalnim ustrojstvom, uvodeći novine i zakone po uzoru na zapadnoevropske države. Strogi zakoni protiv Jevreja bili su donekle ublaženi, a više njih stavljeni van snage. Ograničenja za Jevreje su se postepeno, jedno za drugim, ukidala.⁴⁴

Ekonomski život zemlje brzo se mijenjao, dok je jevrejska oštroumnost i kapital potpuno uspio da se uklopi u novu društvenu i političku situaciju.

Što se tiče obrazovnog pokreta on se dotakao samo jevrejske buržoazije i inteligencije, dok je ostalo stanovništvo pohađalo jevrejske škole, hedere i ješivote. Jevrejske mase su i dalje ostale

⁴⁴ Godine 1859. skinuta je zabrana za Jevreje koja se odnosila na upravljanje spahijskom zemljom, a u „zoni naseljavanja“ dobili su pravo na otkup zemlje. Od 1863. bila im je dozvoljena proizvodnja alkohola u zapadnom i istočnom Sibiru. Ukinuto je regrutovanje dječaka, trgovcima je odobreno da se nastane i trguju u Moskvi, Petrogradu i drugim većim gradovima u unutrašnjosti Rusije, koji su do tada bili zatvoreni za Jevreje.

Isto, str. 101-135.

izolovane zbog specifičnih uslova i organizacije svog unutrašnjeg i spoljašnjeg života. Među narodom koji je živio u gradovima u „zonama naseljavanja“ strogo je poštovana religiozna tradicija, a proces prihvatanja opšte kulture proticao je izuzetno sporo. Uporedo sa razvijanjem jevrejske štampe, počela je da se razvija i jevrejska književnost, najprije na ivritu, a potom na jidišu, zatim na ruskom, podsticana primjerima iz ruske literature.

U uslovima šezdesetih i sedamdesetih godina, dolazi do postepene rusifikacije Jevreja, Naime, jevrejski prosvjetitelji, još ne tako brojni i okruženi ruskom kulturom, nijesu ni mogli da se kreću drugačije nego prema asimilaciji. Proces asimilacije, koji je tada već obuhvatio znatan dio Jevreja zapadne Evrope, prenio se i na Rusiju. Evropsko obrazovanje i znanje ruskog jezika postali su neophodni zbog prilagođavanja ruskoj sredini i načinu života.

Asimilacija je za mnoge Jevreje imala karakter narodne opasnosti. Zato krajem 70-tih i početkom 80-tih godina XIX vijeka dolazi do podjele između kosmopolitski i nacionalno orijentisanih ruskih Jevreja. Kosmopoliti su vjerovali da je asimilacija pravi put za ravnopravnost i sticanje prava građanstva, dok su nacionalisti išli putem buđenja nacionalne svijesti. Tome je vodila i opšta istorijska situacija u drugoj polovini XIX vijeka. Svuda je nicala i trijumfovala nacionalna ideja.

Ubistvo cara Aleksandra II (1. 03. 1881) izazvalo je opštu pometnju i potres, kako u državi, tako i u narodnoj svijesti. Ovaj događaj okončao je liberalna strujanja u Rusiji, čime je započelo novo razdoblje otvorene antisemitske politike.

Nakon stupanja na vlast nemilosrdnog i ultrareakcionarnog cara Aleksandra III⁴⁵ (1845–1894), došlo je do novih talasa

⁴⁵ I car Aleksandar III i njegov sin Nikola II (1868–1918), posljednji ruski car bili su fanatični antisemiti. Tokom njihove vladavine odobravane su sve mjere neophodne za protjerivanje Jevreja iz Rusije. Car Nikola II, toliko je bio prožet mržnjom prema Jevrejima, da je iz ličnog fonda izdvajao velike sume

pogroma u više jevrejskih zajednica u Ukrajini i Novorusiji. Šest nedjelja nakon careve smrti, lokalni žitelji iz različitih pobuda počeli su nemilosrdno⁴⁶ da se obračunavaju sa Jevrejima. Ruska vlada je to krvoproliće objašnjavala kao izliv bijesa stanovništva zbog navodne jevrejske eksploatacije ruskih seljaka. Kao posljedica ovih događaja, nekoliko mjeseci kasnije, grof Ignjatijev, ministar unutrašnjih poslova, donosi niz novih propisa kojima je boravak Jevreja bio ograničen na takozvanu „zonu stanovanja“ ili „područje sedelaštva“. Takođe im je bila ograničena i kupovna moć koja se odnosila, prije svega, na kupovinu nekretnina.⁴⁷ Neredi su se širili kao epidemija po svim oblastima i gubernijama, dok je država priznavala svoju nemoć i nedovoljnu operativnost. Poslije godinu dana, u proljeće 1882. godine, pogromi su se ponovili, ali po veličini, broju slučajeva i po svom karakteru neredi iz 1882. bili su mnogo manji od onih iz prethodne godine.

novca za antisemitsku propagandu. U ovoj propagandi veliko učešće imala je i pravoslavna crkva.

Šarl Etinger, n. dj, str. 386-387.

⁴⁶ Uništavane su jevrejske prodavnice, firme i kuće. Pogromašima (pod vođstvom organizacije Crnostotinaša – Crna stotina, koju je formirala Carska vlada za borbu protiv Jevreja) su se uskoro pridružile na stotine ljudi privučeni opštom razuzdanom atmosferom i lakom zaradom. Prvi pogrom dogodio se u Jelisavetgradu 15. aprila 1881. godine, uz prećutno odobravanje vlasti. Zatim pogrom 23. aprila 1881. u Kijevu, Kišinjevu i Odesi.

Šarl Etinger, n. dj, str. 386.

⁴⁷ Pogromi su nastavljeni 1883. i 1884. godine. Osim zabrane kupovanja nekretnina, Ministarstvo obrazovanja je 1887. godine, uvelo kvotu za jevrejske đake, kojom je njihovo upisivanje u škole u „zoni stanovanja“ bilo ograničeno (numerus clausus) na 10% od broja ukupnih hrišćanskih učenika, na 5% izvan te zone i na 3% u većim gradovima. Četiri godine kasnije, u okviru priprema za preseljenje carske rezidencije iz Sankt Peterburga u Moskvu, nasilno je protjerano iz Moskve više od 20.000 Jevreja.

Dejvid Dž. Goldberg, Džon Dž. Rejner, n. dj, str. 180.

Razmatrajući kasnije razloge⁴⁸ koji su izazvali navedene progone i krizu u zemlji, samo mali broj ruskih novina pominjao je kao uzrok religioznu i plemensku mržnju, dok su ostali smatrali da su pravi razlozi ekonomske prirode, odnosno jevrejske ekonomske vlasti nad siromašnim ruskim stanovništvom.

U ovim pogromima 80-ih godina, mnogi su političari vidjeli proteste seljaka i gradske sirotinje protiv socijalne nepravde, siromaštva i ekonomske zaostalosti. S druge strane, suočena sa revolucionarnim previranjima i radničkim štrajkovima, vlada je uzvraćala masovnim hapšenjima osumnjičenih za učešće u tim akcijama i usmjeravala nezadovoljstvo⁴⁹ naroda na Jevreje, optužujući ih za novonastalu tešku situaciju.

Tokom XIX vijeka, Jevreji u Rusiji smatrani su eksploataciji i parazitima, od čijih je aktivnosti trebalo zaštititi rusko stanovništvo, posebno seljaštvo. Jevrejsko pitanje shvatano je kao državni i društveno-ekonomski problem.

U ovako nepovoljnoj političkoj klimi, instinktivna reakcija Jevreja, posebno u periodu 1881–1882. godine, bila je emigracija, dok je vlast ovu akciju prećutno odobravala i podržavala.

⁴⁸ Suštinski razlog ovih pogroma bio je ekonomskog porijekla, prije svega trgovinsko-zanatska imovina koja je navodno pripadala Jevrejima, kao i zakupljivanje spahijske zemlje koju su Jevreji kasnije ustupali hrišćanima pod veoma nepovoljnim uslovima. Taj razlog je opšteprihvaćen kao uzrok pogroma 1881. godine.

Aleksandar Solženjicin, n. dj, str.144.

⁴⁹ Uoči praznika Pashe 1903. godine, došlo je do više pogroma Jevreja uz podršku vlade. Ubijeno je 45 Jevreja, 600 povrijeđeno, uništeno više od 1.500 kuća, dok je policija ostala po strani. Ruske novine su bile cenzurisane, tako da nijesu prenijele nikakve detalje o tome što se desilo. Međutim, strani novinari obavijestili su javnost o ovom brutalnom i krvavom događaju.

Isto, n. dj, str. 243-297.

Dejvid Dž.Goldberg, Džon Dž.Rejner,n. dj, str. 181.

Zoran Pejašinović, n. dj, str. 50

Tako je došlo do masovne seobe istočnoevropskih Jevreja koja je bila veća čak i od one iz Španije 1492. godine, kada je više od dva miliona Jevreja otišlo u SAD. Između 1881. i 1914. godine, istočnu Evropu je napustilo ukupno 2.750.000 Jevreja.

Istorija rusko-jevrejskih odnosa ostaje opterećena brojnim uzajamnim optužbama i nerazumijevanjem. U jevrejskoj istoriografiji, centralno mjesto zauzima koncept pasivne, kontinuirano diskriminisanе i ugnjetavane manjine, dok ruskom historiografijom dominira teorija zavjere⁵⁰ motivisane manjine koja uspijeva da vlada većinskim narodima (Sionski protokoli).

Kompleksnost rusko-jevrejskih odnosa zavisila je od političkog tenutka mijenjajući se od pogroma do velikog učešća Jevreja u revolucionarnim pokretima, odnosno od žrtve do aktivnog učešća u vlasti, tokom različitih istorijskih perioda.

Rusija na razmeđu XIX i XX vijeka

U XIX vijeku, Rusija je bila najveća jevrejska naseobina u svijetu gdje je stanovništvo živjelo u veoma teškim uslovima, izolovano i obespravljeno, međusobno komunicirajući posredstvom malih trgovačko-poslovnih centara, u kojima se odvijao jevrejski društveno-politički život. Njihov unutrašnji život bio je organizovan na zavidnom nivou, na bazi poštovanja vjekovne tradicije i upotrebe jidiš jezika.

Antisemitizam u Rusiji oduvijek je postojao i samo je mijenjao svoj oblik, ostajući i dalje propratna pojava u životu Jevreja i neka vrsta društvenog barometra. Što je društvo postajalo bolesnije i

⁵⁰ Ideja o jevrejskoj zavjeri i ovladavanje postojećim nacionalnim društvom, odnosno svijetom, nastala je kao posljedica dezintegracije i slabljenja legitimnosti poretka. Na osnovu toga se strategija odbrane postojećeg pretvara u strategiju agresije prema Jevrejima uopšte.

Radmila Nakarada, Đuro Kovačević, *Jevrejsko pitanje*, Vidici, Beograd 1983, str. 8.

što su u njemu sve više vladali nazadni elementi, to je antisemitizam postajao jači, a mržnja i netrpeljivost prema strancima, prema manjinama (ili prema jednoj izdvojenoj grupi stanovništva uopšte), posebno u momentima društvenih kriza, postajala je sve moćnija. U tu svrhu naročito su bili pogodni Jevreji, duboko odani svojim religijskim idealima što im je, s jedne strane, davalo veliku moralnu snagu, ali s druge strane, još više povećalo mržnju ostalog nejevrejskog stanovništva. Njihova privredna uloga bila je omražena u svim slojevima društva, što će iskoristiti neki vladajući reakcionarni elementi, posebno u periodima društveno-ekonomskih kriza i usmjeravati protiv Jevreja.

U doba emancipacije, dolazi do naglog uspona privredne i društvene moći Jevreja, a samim tim i do intenziviranja mržnje, prije svega, nazadnih feudalnih i sitnoburžoaskih slojeva društva. Emancipacija je imala za posljedicu još veći doprinos Jevreja opštem kulturnom i privrednom razvoju zemalja i naroda u kojima su živjeli. Naročito je bilo veliko njihovo učešće u svim naprednim pokretima, što je razumljivo s obzirom na njihov opšti društveni položaj diskriminisanе manjine. Ruski Jevreji svrstavali su se među duhovno i kulturno najaktivniji dio stanovništva. Zato su među prvima bili zahvaćeni vrtlogom unutrašnjeg društvenog previranja u Rusiji krajem XIX vijeka. Spadali su u istaknute anticarističke elemente. Zbog toga je ruska vlada organizovala i prećutno odobravala brojne progone i ograničenja, politička i građanska, za pripadnike jevrejskog naroda na svojoj teritoriji. Antisemitizam je iz mnogih razloga bio stalna pojava. Sitna buržoazija je u njima vidjela opasnog konkurenta, a kada se društveno-ekonomska kriza povećala, antisemitizam je postajao sve moćniji i okrutniji. U novim, skućenim, ekonomskim mogućnostima, Jevreji su bili sistematski potiskivani sa svih društvenih i privrednih pozicija.

Zakonska ograničenja u Rusiji nikada nijesu bila rasističkog karaktera. U osnovi tih ograničenja ležali su prije svega eko-

nomski razlozi⁵¹. U to vrijeme, pojam rase u ruskom društvu nije nikoga interesovao. Preovlađujući strah je bio od jačanja kapitalističkih elemenata, koji bi mogli da eksploatišu seljake i uopšte radni narod, što je izazvalo negodovanje kod velikog dijela stanovništva.

Rusiju su optuživali, i spolja i iznutra, da je Jevreje dovela u ekonomsko ropstvo, a onda ih otjerala u nemaštinu i izgnanstvo.

Vlast nije uspjela da riješi problem jevrejskog stanovništva, ni u pravcu asimilacije, niti u dobrovoljnom otuđenju i samoizolaciji u kojoj ih je zatekla prije jednog vijeka. Sve je to uslovalo masovne emigracije⁵² iz Rusije, kao posljedicu raznih uzroka od kojih su najznačajniji bili: pogromi 1881–1882. godine, opšta vojna obaveza za sve Jevreje i uvođenje monopola na proizvodnju alkohola.

Raspoloženje vlasti prema toj rastućoj emigraciji bilo je pozitivno. Vlada je davala besplatno izlazne vize, omogućavala povlastice pri kupovini voznih karata, ali samo pod jednim uslovom

⁵¹ Trgovina alkoholom, koja je bila najvažnije zanimanje Jevreja u istočnoj Evropi, izazvala je mržnju ostalog nejevrejskog stanovništva. Da bi smirila nezadovoljne mase, država uvodi monopol u proizvodnji pića. Uvođenje državnog monopola bio je jak udar na ekonomiju Jevreja. Država je na taj način lišila više od 100.000 Jevreja zarade, a samim tim i osnovnih izvora prihoda. Ovo je uslovalo primjetno pojačanu emigraciju Jevreja u Ameriku od kraja XIX vijeka, posebno poslije 1897. godine. Pored trgovine pićem, najveće stavke jevrejskih prihoda bili su različiti oblici zakupa, uključujući i zemlju, kao i direktno zemljoposjedništvo.

Aleksandar Solženjicin, n. dj, str 195–242.

⁵² Od 1881. do 1914. godine, u Sjedinjene Države stiglo je 78,6% Jevreja koji su napustili Rusiju. Jevrejska inteligencija nije nikako bila sklona emigraciji, ona ju je osuđivala, kao i religiozno krilo, smatrajući iseljavanje Jevreja suprotno religioznom učenju i udaljavanju od životnog korijena istočnoevropskog jevrejstva.

Isto, str. 223.

– da se Jevreji kada jednom napuste zemlju, više nikada ne vrate u Rusiju.

Slična situacija bila je i u drugim zemljama Evrope. Naime, mnoge evropske zemlje postale su leglo fašizma, a fašistička ideologija u svom najstrašnijem, najčudovišnijem obliku pojavila se u Njemačkoj. Glavna tačka u toj ideologiji bilo je rasno učenje koje je zagovaralo ideju uništenja i istrebljenja Jevreja, što će kulminirati događajima u prvoj polovini XX vijeka.

Kraj XIX vijeka (prema revoluciji)

Jevrejski uspjesi u različitim oblastima života nijesu mogli a da ne izazovu zabrinutost i oštar otpor u ruskom društvu, a u nekim krugovima i političku računicu. Tako su ruski liberalno-radikalni krugovi (lijevo krilo društva) vidjeli dobru priliku da jevrejsko pitanje iskoriste kao političku kartu u borbi protiv samodržavlja, govoreći da se jevrejska ravnopravnost ne može dobiti ni na jedan način osim svrgavanjem aktuelne vlasti, odnosno revolucijom.

Poslije kišinjevskog pogroma, posebno se učvrstila jevrejska odbojnost prema Rusiji, despotskoj zemlji gdje vlada mrak, eksploatacija naroda i surovo maltretiranje revolucionara i drugih naprednih krugova. U takvoj situaciji bilo je moguće i poželjno nadati se revoluciji u Rusiji koja bi bila korisna za cijeli svijet, a u okviru toga i za ruske Jevreje. Događaji koji su uslijedili, odnosno veliko učešće Jevreja u revolucionarnom pokretu moglo se objasniti njihovom neravnopravnošću i nepovoljnim društvenim statusom.

Napredni jevrejski elementi učestvovali su u borbi ruske socijaldemokratske, marksističke partije protiv carskog režima. U politici, Jevreji su naginjali liberalnim i demokatskim snagama koje su jedine mogle proširiti i garantovati im prava i građanske slobode. Ni jevrejska, ni ruska liberalna štampa nijesu optuživale

ruski narod za antisemitizam, već državu, aktuelnu vlast i administraciju koja ga je zlobno potpirivala.

S druge strane, vlast je prebacivala krivicu za sve svoje neuspjehe na Jevreje, koje su optuživali za tajno pripremanje svjetske judeo-masonske zavjere. Čak su isticali da bi Rusija odavno bila u zenitu svjetske slave da nije Jevreja. Sve nedaće objašnjavale su se jednim razlogom: Jevrejima!

Vrlo vidna uloga i učešće Jevreja u revolucionarnom pokretu poslužila je carskom dvoru kao poseban dokaz da je počelo sprovođenje Protokola, i da se zbog toga treba još nemilosrdnije obračunavati sa pripadnicima jevrejske populacije.

Ovakva carska politika bitno je uslovila masovno iseljavanje Jevreja i stvaranje cionističkog pokreta krajem XIX vijeka. Zato je i razumljivo što je u tom periodu nastalo radničko krilo cionističkog pokreta, s akcionom platformom iseljavanja u Palestinu i stvaranje jevrejske države u kojoj bi bilo riješeno njihovo nacionalno i socijalno pitanje. Ugnjetenim jevrejskim masama carske Rusije takva vizija jevrejske države učinila je cionistički pokret još privlačnijim.

Antisemitizam u Njemačkoj u XIX vijeku

Njemački nacionalizam

Nacionalizam koji je zahvatio Evropu u XIX vijeku, posebno je bio opasan u Njemačkoj, koja je ujedinjenjem (1870–1871. godine) postala međunarodna sila prvog reda. Nastankom nove njemačke države, otvorili su se brojni manjinski problemi, a oko pitanja uloge njemačkih Jevreja vodili su se žestoki sporovi i rasprave. U posljednjoj četvrtini XIX vijeka, na kapitalističkom, industrijalizovanom zapadu, položaj Jevreja se mnogo izmijenio.

Brzina prelaza od izopštenog naroda iz geta do građana uklopljenih u društvo, kao i želja s kojom su Jevreji koristili moguć-

nosti koje je emancipacija pružala, doveli su do oživljavanja mržnje i jačanja straha od Jevreja, koja se suštinski razlikovala od ranijeg proganjanja jevrejske populacije na vjerskoj osnovi. Jevreji su, po njima, bili drevni antipod Germanima, sila koja je hiljadama godina potkopavala njemački duh, kulturu i način života.

Njemački nacionalizam je bio od samog početka inspirisan nostalgijom za prošlošću i odbacivanjem svih oblika modernosti. Taj stav je intenziviran kada je ekonomski razvoj iznenada zahvatio Njemačku i pokrenuo brojne promjene u društvu. Za promjene koje su bile neminovne usljed modernizovanja društva i liberalizacije, nacionalisti su okrivljavali Jevreje, smatrajući ih simbolom modernosti i svih onih negativnih sila u svijetu, od kojih su zazirali i koje su najviše prezirali. Savremeno doba (koje je donijelo mnoge radikalne promjene u društvu kao: kapitalizam, liberalizam, socijalizam, demokratiju) su smatrali jevrejskom tvorevinom u kojoj su sami najviše prosperirali.

Nestabilnost u zemlji i sve češća politička previranja bila su tijesno povezana sa ekonomskom krizom. Naime, Njemačka je iznutra ostala podijeljena i teritorijalno i konfesionalno, a kao posljedica pretjerano velikih bankarskih špekulacija i industrijalizacije, posebno uoči Francusko-pruskog rata 1871. godine, doživjela je značajan slom tržišta i kapitala. Ostale su duboke socijalne razlike između plemstva i buržoazije, industrije i poljoprivrede, rada i kapitala.

U tako složenoj situaciji trebalo je naći krivca za sve aktuelne probleme i nevolje, a to su bili Jevreji, koji su služili kao već dobro oprobani kontraprojekat nacionalnom jedinstvu. Optužbe su bile uslovljene izvanrednim uspjesima koje su Jevreji postizali, posebno u oblastima poslovanja i trgovine. Kao jedan od primjera može se navesti moć i bogatstvo porodice Rotšild na evropskom tržištu kapitala i drugih imućnih, uticajnih jevrejskih porodica.

Aktuelna vlast u Njemačkoj, na čelu sa carskim kancelarom Bizmarkom (Otto von Bismarck, 1815–1898), davala je prečutnu podršku antisemitskoj propagandi⁵³.

Pristalice antisemitizma⁵⁴ uspjele su da prikupe više od četvrt miliona potpisa za peticiju kojom su od vlade zahtijevali da se zabrani dalje doseljavanje Jevreja u germanske zemlje, da im se onemoguće javne službe⁵⁵, prije svega položaji učitelja, profesora u školama i na univerzitetima. Formirali su Antisemitsku ligu i na javnim skupovima u Berlinu i drugim gradovima, kako oni sami, tako i njihovi učenici i sljedbenici, držali su vatrene govore protiv Jevreja i „jevrejske opasnosti“. Na javnim skupovima često su isticali: „Po svojoj spoljašnjosti Jevrejin je Nijemac, Francuz, Rus, ali nam je uprkos svemu tome stran, i to ne samo po vjeri, već i po svom karakteru, svojoj azijsko-semitskoj rasi, i mi nikada nećemo moći da sa njim zajedno živimo“.⁵⁶

⁵³ Antisemitska agitacija učinila je jevrejsko pitanje jednim od ključnih problema njemačkog društvenog života posljednjih decenija XIX vijeka. Savez konzervativaca i „nacionalnih liberala“ koje je predvodio kancelar Bizmark, vodilo je politici diskriminacije Jevreja.

Šarl Etinger, n. dj, str. 379.

⁵⁴ Septembra 1882. godine u Drezdenu je organizovan prvi „međunarodni“ antisemitski kongres, gdje su prisutni delegati bili iz samo dvije zemlje, Njemačke i Austrougarske, uz nekoliko gostiju iz Rusije.

Isto, str. 175–176.

⁵⁵ Rijetko se događalo da neki učeni Jevrejin dobije katedru na univerzitetu ili u državnoj službi, a takođe je bilo zabranjeno useljavanje Jevreja iz Poljske i Rusije. Antisemitski pokret bio je sve jači i žešći. Ovome su se suprostavljali liberalni narodni poslanici u parlamentu, svojim govorima protiv peticije, a izvjestan broj istaknutih profesora izdao je manifest 1880. godine, kojim se suprostavljaju antisemitizmu. Međutim, bili su u manjini. U Austriji je stanje bilo još gore. Antisemitizam se širio u svim oblastima carevine, u Austriji, Mađarskoj i Galiciji.

Isto, str. 202–206.

⁵⁶ Citirano prema: Simon Dubnov, n. dj, str. 202.

Kao posljedica ovih turbulentnih događaja (prije svega političke i ekonomske nestabilnosti), dolazi do formiranja jedne od najekstremnijih nacionalističkih partija. Bila je to partija *Narodna (volkisch) misao*⁵⁷. Njemački narodni mislioci pokušavali su da povežu njemački narod na temelju ljubavi prema otadžbini, običajima i jeziku. Tako su nacionalisti-rasisti izdvojili Jevreje kao smrtno neprijatelje njemačkog naroda i jednu od najgorih rasa.

Narodna misao, antisemitske organizacije i druge političke partije pokušale su da liše Jevreje svih građanskih prava, koristeći u tu svrhu brojni propagandni materijal baziran na mitu o zlom i podlom Jevrejstvu, „dežurnom krivcu“ za sve probleme koje je Njemačka imala na razmeđu dva vijeka. Nacionalisti su konstantno optuživali nacionalne manjine, posebno Jevreje, i veličali rat kao jedino moguće rješenje političkog trenutka.

Nacionalna država na prelasku iz XIX u XX vijek, imala je jake antisemitske tendencije, koje su se različito manifestovale u evropskim zemljama. Nacionalizam je postao etnocentričan, iracionalan, ratoboran, netolerantan i rasistički. Dok su mnogi intelektualci pokušavali da sačuvaju tradiciju zdravog razuma, tolerancije i slobode, drugi su vidjeli mogućnost i dobru priliku za revanšizam onim snagama i elementima koje su oduvijek mrzjeli.

Konzervativci kao najodaniji zagovornici nacionalizma, svoje teorije pokušali su „naučno“ dokazati, oslanjajući se na

⁵⁷ „Narodna (volkisch) misao“ privukla je brojne, prije svega, konzervativne Njemce, koji nijesu prihvatili složenosti modernog doba. Sa čežnjom su gledali na srednji vijek, smatrajući ga periodom duhovne i društvene harmonije i njegovanja nacionalne tradicije. Veličali su stara germanska plemena i vidjeli sebe kao herojski narod, fundamentalno različit, bolji i kvalitetniji od drugih naroda. *Volkisch* (volk – narod) partija je bila partija ekstremnih nacionalista i rasista.

Norman Kon, n. dj, str. 137.

Martin Peri, n. dj, str. 484–485.

socijaldarvinističke i rasističke doktrine. Posebno su bile agresivne socijaldarvinističke teorije koje su imputirale opasne elemente u nacionalizam, tj. učenje da je čovječanstvo podijeljeno na superiorne i inferiorne rase i da rasni sukobi vode selekciji i rađanju progresa. Dominacija nad drugim narodima smatrana je pravom superiorne rase. Iako je Darwinova teorija evolucije bila epohalno dostignuće racionalnog uma, ona je u rukama socijaldarvinista poslužila za degradiranje tradicije prosvjetiteljstva. Propagirajući verziju bespoštedne borbe u ljudskim i međunarodnim odnosima, socijaldarvinisti su odbacili kosmopolitska i humanistička osjećanja prosvjetitelja. Tvrdeći da počivaju na temeljima nauke, ova gledišta promovisala su jačanje vojske, teritorijalna uvećavanja, a samim tim bila su opravdanje za rat, koji će ubrzo uslijediti.

Militantni antisemitizam pojavio se u Njemačkoj u trenutku kada je ojačala njemačka moć i njen prestiž. Za nacionaliste ovo je bilo ispunjenje i ostvarenje velikog sna, kao i polazište za jedan jako ambiciozni, imperijalistički plan – širenje njemačke moći u Evropi i svijetu.

Antisemitizam u Francuskoj u XIX vijeku

Francuski nacionalizam

Ubrzani proces građanske emancipacije Jevreja u XIX vijeku, praćen osjetnim uspinjanjem bogatog sloja, podsticao je duh rivalstva imućnih krugova i njihovih intelektualnih predstavnika. To je dovelo do obnove vjerskih predrasuda o jevrejskom narodu, što je uslovalo nove oblike netrpeljivosti prema cijelom Jevrejskom svijetu. Novi vid antijevrejske borbe pod plaštom pseudo-naučne teorije o tome da su Jevreji biološki niža ljudska rasa, doveo je do različitih manifestacija antisemitizma u zapadnoj Evropi i carskoj Rusiji.

Dok je u Rusiji antisemitizam prerastao u brutalne pogrome, praćene masakriranjem jevrejskog stanovništva, u zapadnoj Evropi antisemitizam je, usljed većeg stepena društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja, sve do pojave nacizma, ostao u granicama lokalnih izgređa, afera i novinarskih tirada protiv jevrejstva kao stranog elementa u korpusu hrišćanske Evrope. Ako se svemu ovome dodaju srednjovjekovne vjerske predrasude prema Jevrejima, nije teško razumjeti društveno-ekonomske korijene antisemitizma koji je za sve nevolje, ekonomsku krizu i socijalna zla optuživao Jevreje kao glavne vinovnike.

Prvi znaci organizovanog antisemitizma u Francuskoj, pojavili su se 80-ih godina XIX vijeka, kada se zaoštrila borba između radikala i republikanaca. Neposredan povod za protivjevrejsku propagandu poslužila je propast Katoličke banke, čiji je direktor za njeno bankrotstvo optužio „jevrejski kapital“.

Jedinstvo nacije u Francuskoj navodno su potkopavali kosmopolitizam, internacionalizam, masonerija, a prije svega najveći unutrašnji neprijatelji – Jevreji i njihov monopol u ekonomiji. Snažna antisemitska propaganda imala je ogroman uticaj na širenje i jačanje antijevrejskog raspoloženja ne samo u Francuskoj, nego i u ostalim zemljama Evrope. Ovdje treba posebno istaći dvotomno djelo Eduara Drimona⁵⁸ (Edouard

⁵⁸ Édouard Adolphe Drumont, francuski novinar, pisac, polemičar, političar i antidrajfusovac. Osnovao je Antisemitsku ligu Francuske 1889. godine, a bio je jedan od osnivača i urednik lista *La Libre Parole*. U njemu je oštro kritikovao i napadao politički i finansijski sistem Francuske, koji je po njegovom mišljenju bio u jevrejskim rukama. Po Drimonu, Jevreji su bili uzrok svih unutrašnjih zala i nevolja i zbog toga bi ih trebalo protjerati ne samo iz Francuske, već i iz Evrope. To je narod bez otadžbine koji kuje međunarodnu zavjeru protiv hrišćanstva, pri čemu im Francuska služi kao odskočna daska u borbi za stvaranje svjetske dominacije i hegemonije. Posebno neprijateljstvo Drimon je ispoljavao prema istočnoevropskim jevrejskim doseljenicima

Drumont, 1844–1917) *Jevrejska Francuska*, štampano 1886. godine. Djelo je odmah postiglo veliki publicistički uspjeh. U ovom ostrašćenom pamfletu, Jevreji su prikazani kao razorni paraziti zaslužni za dekadenciju društva, koji vuku konce ne samo francuske propasti, nego predstavljaju opasnost u cijeloj Evropi, zbog čega se protiv njih treba boriti svim raspoloživim sredstvima. Drimonovo djelo⁵⁹ bilo je uvod u antisemitsku propagandu, tako da u mnogim francuskim gradovima 1898. godine dolazi do antijevrejskih demonstracija, podstaknutih huškačkim člancima u listu *La Libre Parole*.

Francuski nacionalizam dobio je svoju definitivnu formu krajem XIX vijeka. Mnogi francuski nacionalisti među kojima se posebno isticao Moris Bare u svojim esejima davali su prednost naciji ispred svega, ističući da se nacija nalazi iznad „Ja“ i da ima apsolutnu vrijednost. Pojedincu ne preostaje ništa drugo osim da se potčini nalogu i potrebama nacije. Nacionalisti su zastupali učenje da se nacija mora braniti od Jevreja, kao od smrtno prijetnje i spolja i iznutra.

Francuski nacionalizam bio je agresivan i destruktivan i kao takav nanio je mnogostruku štetu francuskom društvu na razmeđu dva vijeka, pa i kasnije.

Jevreji i društvo

Živjeći u dijaspori, Jevreji su se tokom hiljada godina, manje-više, prilagođavali i miješali sa drugim narodima. S promjenom geografske lokacije, mijenjala su se i zanimanja kojima su se tradicionalno bavili, uklapajući se u običaje i kulturu okruženja u kome su odabrali da žive.

Hagen Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Beograd 2002, str. 166.

⁵⁹ Drimono djelo je doprinijelo širenju mita o judejsko-masonske zavjeri, što je veoma uticalo na politički stav zvanične francuske politike.

Norman Kon, n. dj, str. 48.

Od polovine XVIII vijeka, otpočela je njihova opšteevropska integracija. Jevrejima je u zemljama redom otvaran put prema socijalnoj, kulturnoj i pravnoj jednakosti.

Putevi asimilacije bili su raznovrsni. Širom Evrope najčešći načini bili su: stupanje u hrišćanske religijske zajednice putem pokršćavanja, prihvatanje jezika zajednice, obrazovanje, učešće u političkim i društvenim pokretima, sklapanje braka i sl.

Asimilacija⁶⁰ je tekla kroz sve pore društvenog života, iako je nailazila na otežavajuće okolnosti koje su usporavale ovaj proces (čvrsta unutrašnja povezanost jevrejskih zajednica, snažna duhovna, religijska i nacionalna samosvijest, kultura...). Asimilovani Jevreji su uticali na druge narode i kulture u koje su unosili elemente jevrejske umjetnosti, filozofije, religije, književnosti i jezika.

Prvi koji su bezrezervno prihvatili promjene u društvu bili su obrazovani i bogati Jevreji, koji su težili društvenoj emancipaciji. Ovaj proces započet je mnogo ranije u zapadnoj i srednjoj, nego istočnoj i centralnoj Evropi.

U društvenom smislu, jevrejski intelektualci izrazili su najveću želju da se priključe evropskim društvima, želeći da prevaziđu vjekovnu diskriminaciju. Koristeći pogodnu situaciju u periodu privremenog slabljenja antisemitizma u Evropi, poznatog pod nazivom „zlatno doba sigurnosti“⁶¹, uspjeli su u da ostvare zacrtane ciljeve.

⁶⁰ Iako je pokršćavanjem dovedena do krajnosti, asimilacija nikada nije bila prava prijetnja opstanku Jevreja. Generacijama pokršćene jevrejske porodice ostale su čisto jevrejske, rijetko napuštajući jevrejsko društvo i sredinu. One su u kontinuitetu čuvale i poštovale stare običaje, religiju i tradiciju. Negativan stav prema asimilaciji izražavali su od samog nastanka pristalice cionističkog pokreta. Jačanjem cionizma proces asimilacije se usporavao.

⁶¹ „Zlatno doba sigurnosti“ je ujedno period despotizma u Rusiji, militarizma u Njemačkoj i nesigurne republike u Francuskoj.

Hana Arent, n. dj, str. 51–52.

Doba sigurnosti je bila najveća obmana za jevrejski narod, jer je izgledalo da je antisemitizam stvar prošlosti, što se ubrzo pokazalo velikom zabludom. Jevreji su uspjeli da postanu dio evropskog društva, a ujedno i predmet mržnje mnogih političkih partija. Upravo ti elementi stvoriće neistine i predrasude koje će dominirati evropskom političkom scenom, posebno poslije 1914. godine.

Jevreji u kulturi Evrope

Krajem XIX vijeka, antisemitizam je bio zvaničan stav velike većine evropskih zemalja. Širom kontinenta mnogi intelektualci javno su raspravljali o ovoj temi, dok je eugenika (nauka o rasama), bila predmet izučavanja na mnogim evropskim i svjetskim univerzitetima.

Politički stavovi koji su se reflektovali u svim porama društvenog života bili su uveliko prisutni i u kulturi. Moderni antisemiti gledali su na Jevreje kao na maligne izrasline na evropskom društvu, čiji je uticaj posebno na evropsku umjetnost za posljednje dvije hiljade godina, bio destruktivan i štetan. Međutim, uticaj jevrejske kulture⁶² u vrijeme koje varira između deset i dvadeset vjekova, bio je ogroman i veoma značajan.

Dodir Jevreja s evropskim svijetom započeo je veoma rano, još u antičko doba. Jevreji su živjeli u Aleksandriji i drugim većim grčkim i rimskim gradovima. Posebno su bili brojni u Aleksandriji još od njenog nastanka, gradu koji je bio centar helenske umjetnosti (i glavni intelektualni centar, gdje je živio znatan broj jevrejskih pjesnika, filozofa, dramatičara, istoričara).

U helenističkom periodu, Jevreji stvaraju mahom na grčkom jeziku. Istaknuti filozofi i istoričari tog doba bili su Filon

⁶² Kada bi se modernoj Evropi i Americi oduzela jevrejska baština, ona bi ostala osiromašena i jedva da bi se mogla prepoznati.

Cecil Rot, Jevreji u kulturi čovječanstva, Zagreb 1939, str. 6–27.

Aleksandrijski (25. g. p. n. e – 40. g. n. e.) i Josif Flavije (37–100. g. n. e.).

Jevreji su takođe bili brojni u Rimu i Italiji još od II vijeka p.n.e. Učestvovanje Jevreja u kulturnom životu Evrope, premda u jednom periodu znatno manje, bilo je skoro neprekidno.

Klasično doba jevrejske književnosti, poznato kao „zlatno doba“ je period prosperiteta i velikih umjetničkih⁶³ i literarnih ostvarenja. Književnici srednjeg vijeka uglavnom su prevodili svoje liturgijske i biblijske tekstove na jezik zemlje u kojoj su živjeli, mada su u većini svojih djela upotrebljavali hebrejski jezik.

Poznati jevrejski pisci i filozofi onog vremena bili su: Solomon ibn Gabirol (1021–1058), Moše ibn Ezra (1055–1138), Abraham Ibn Ezra (1089–1164), Moses Maimonides (1138–1204), Levi iz Bagnolsa (1288–1344), i mnogi drugi.

Nesumnjivo jedan od najvećih filozofa XVII vijeka bio je Baruh Spinoza (1632–1677), prvi Jevrejin koji se javno odrekao jevrejske vjere. Izučavao je Bibliju, Talmud i jevrejsku religijsku filozofiju. Spinozini pogledi⁶⁴ izazivali su oštar otpor i kritiku mnogih rabina, tako da je 1656. godine izopšten iz sinagoge. Njegovo učenje ostavilo je neizbrisiv trag i ogroman uticaj na filozofsku misao u prošlosti, pa i danas.

Od vremena emancipacije, uticaj jevrejske kulture postaje sve veći i dominantniji⁶⁵. Francuska revolucija dovela je do radikal-

⁶³ U Španiji to je bio period ne samo velikih umjetničkih i literarnih ostvarenja, već period u kome su Jevreji bili pioniri na polju razvoja raznih nauka – geometrije, geodezije, astronomije, medicine i drugih.

Šarl Etinger, n. dj, str. 189.

⁶⁴ Spinozino najveće djelo svakako je Teološko-politički traktat, iz 1670. godine, štampan na latinskom jeziku.

Šarl Etinger, n. dj, str. 273.

⁶⁵ Jevreji su se brzo dokazali kao vrsni advokati, pisci, novinari, izdavači, umjetnici, filozofi, naučnici, ljekari, pa i političari, a njihovo stvaralaštvo će prevazići prostor i vrijeme u kojima su živjeli.

Zoran Pejašinović, n. dj, str. 4.

nih promjena u životu Jevreja, a samim tim i do mogućnosti da prvi put uživaju ista prava i iste privilegije kao njihovi hrišćanski sugrađani. Sada im se ukazala prilika da uđu u razne profesije, koje su im do tada bile nedostupne i nedostižne, a to su: medicina, pravo, književnost, novinarstvo, umjetnost.

U prvom poletu (za svoju slobodu i ravnopravnost), Jevreji su bili najviše zastupljeni u novinarstvu⁶⁶, gdje su ostavili neizbriživ trag, posebno u njemačkom novinarstvu. Časopis *Neue Freie Presse*, u svoje vrijeme bio je jedan od najjeminentnijih listova u svijetu, a osnovala ga je i njime upravljala grupa istaknutih jevrejskih intelektualaca. List je dugovao briljantnu reputaciju jednom od osnivača političkog cionizma, dr Theodoru Herclu, koji je pisao sjajne feljtone i stupce. Najzad, u novoj klimi društvene i duhovne integracije Jevreja u evropsko društvo⁶⁷, počeli su izrastati brojni duhovni stvaraoci⁶⁸ koji su dali ogroman

⁶⁶ Jevreji su se, prije svega, istakli na polju novinarstva. Sredinom XIX vijeka, osnovali su nekoliko uticajnih listova u Njemačkoj i Francuskoj. Njihovi uspjesi u oblasti žurnalistike služili su kao povod čestim antisemitским ispadima protiv „jevrejskog nasilja“ u novinarstvu.

Šarl Etinger, n. dj, str. 354.

⁶⁷ U drugoj polovini XIX vijeka, njihovo učešće u kulturnom životu zemalja Srednje i Zapadne Evrope daleko je premašilo njihovo procentualno učešće u ukupnom stanovništvu tih zemalja.

Isto, str. 413.

⁶⁸ Slikari: Kamilj Pisaro (Cammille Pissaro, 1830-1903), Amadeo Modiljani (Amadeo Modigliani, 1884–1920), Mark Šagal (Marc Shagall, 1887–1985).

Filozofi, mislioci, naučnici: Baruh Spinoza (Baruh Spinoza, 1632–1677), Karl Marks (Karl Marx, 1818–1883), Albert Ajnštajn (Albert Einstein, 1879–1955), Sigmund Frojd (Siegmond Freud, 1856–1939), Đerđ Lukač (Georg Lucacs, 1885–1971), Žan Pol Sartr (Jean Paul Sartre, 1905–1980).

Romansijeri, dramaturzi, pjesnici: Franc Kafka (Franz Kafka, 1883–1924), Marsel Prust (Marcel Proust, 1871–1922), Štefan Cvajg (Stephan Zweig, 1881–1942), Andre Moroa, (Andre Maurous, 1885–1967), Artur Miler

doprinos zajedničkoj kulturnoj baštini ne samo Evrope, već i cijelog čovječanstva.

Sa jačanjem antisemitskog pokreta i antisemitske propagande redukuje se broj Jevreja koji aktivno učestvuju u društveno-političkom i kulturnom životu Evrope, posebno od Vagnerovog perioda pa nadalje, kada se govorilo o negativnom i destruktivnom uticaju stranih elemenata, prije svega jevrejskog na evropsku kulturu uopšte.

Ove tvrdnje koje su nastale kao proizvod jednog turbulentnog vremena i krize, pokazale su se kao neistinite i zlonamjerne. Prije svega, bile su obojene aktuelnim političkim zbivanjima druge polovine XIX vijeka.

Jevrejska umjetnost je bila i ostala sastavni i neodvojivi dio svjetske kulturne baštine. Kao takva, ostavila je neizbrisiv i dubok trag na evropsku kulturu⁶⁹, književnost, muziku, nauku o čemu svjedoče sačuvana djela eminentnih jevrejskih stvaraoca.

Zaključak

Mnogi istraživači, baveći se proučavanjem istorije jevrejskog naroda, mišljenja su da gdje god su se Jevreji naseljavali, među lokalnim stanovništvom pojavljivao se neki oblik antijudaizma, odnosno antisemitizma. Međutim, ova vjerovanja pokazala su se netačnim.

(Arthur Muller, 1915–2005), Sindi Kingsli (Sidney Kingsley, 1906–1995).

Pijanisti i violinisti: Artur Rubinštajn (Arthur Rubinstein, 1887–1982), Jehudi Menjuhin (Jehudi Menuhin, 1916–1999), Jaša Hajfec (Jasha Heifetz, 1901–1987), Vladimir Horovic (Vladimir Horowitz, 1903–1989).

Vojimir Šobajić, n. dj, str. 77.

Šarl Etinger, n. dj, str. 414.

⁶⁹ Jevreji su se posebno isticali i u oblasti književnosti i imali istaknutu ulogu u razvoju evropskog slikarstva i vjarstva.

Isto, str. 355.

Jevreji su se uključivali u život društva ili zajednice u onoj mjeri koliko im je to društvo dozvoljavalo (u datom trenutku ili određenom vremenskom periodu), održavali prisne kontakte sa pripadnicima drugih vjera (sklapali brakove sa članovima visokog plemstva, pa čak i sa članovima kraljevskih porodica, kao što je španska, kraljevska porodica Aragona), iako je jevrejska religija po tradiciji insistirala i ohrabrivala odvajanje i poseban način života, kao i stroge društvene i moralne kodekse.

Dakako, postojali su izvjesni oblici netrpeljivosti i neprijateljstva prema jevrejskom narodu, koji su bili u bliskoj vezi sa ulogom koju su pojedini Jevreji imali u društvu. Zbog svoje specifične istorije, bili su pioniri u bankarstvu i trgovini u pretežno agrarnim društvima, živeći u isto vrijeme odvojeno od populacije koja ih je okruživala. Zbog toga su izazivali neku vrstu netrpeljivosti i neprijateljstva, ali to se još uvijek nije moglo nazvati antisemitizmom.

Vjekovi provedeni u getima, izazivali su osjećanje inferiornosti, a zatim kompezativni osjećaj superiornosti kod mnogih Jevreja (ovaj osjećaj nije iščezao ni kada su pale zidine geta). To je, takođe, hranilo mržnju nejevrejskog stanovništva i dovodilo do povremenih provala nasilja, koje još uvijek nijesu imali odlike genocidnosti. Antisemitizam koji je nosio u sebi ove karakteristike bio je sasvim posebne vrste.

Militantni antisemitizam pojavio se u Evropi, u društvima gdje se na Jevreje gledalo kao na kolektivno zlo, zavjerenike koji namjeravaju da unište postojeće države i zavladaju ostatkom čovječanstva. Ova vrsta antisemitizma bila je prisutna svuda, kako na prostorima gdje su Jevreji činili brojnu, kompaktnu cjelinu, tako i tamo gdje ih je bilo veoma malo. Iako je imao za ciljnu grupu bogate i uticajne Jevreje, on nije mimoišao ni mnogo veću siromašnu jevrejsku populaciju.

Govoriti o nekoj vrsti svjetske zavjere i međunarodne povezanosti Jevreja (koja im je spočitavana od strane ostrašćenih poje-

dinaca i grupa), bila je stvar fantazije, ideja i učenja više rasnih teoretičara.

Raseljeni po svijetu, zahvaljujući svojoj složenoj i turbulentnoj historiji, Jevreji su se međusobno razlikovali (društveni status, obrazovanje, bogatstvo), iako je svijest o zajedničkom kulturnom nasljeđu, zajedničkim korijenima, progonima i migracijama bila uvijek kod njih prisutna i na neki način ih međunarodno povezivala. Ta povezanost je zaista bila daleko od jedinstva i uniformisanosti kakvu su antisemiti zamišljali i propagirali. Jevreji svijeta, kao organizacija, nikada nijesu posjedovali nikakvu značajnu moć. U nekim zemljama pojedinci su dolazili na značajne položaje. Pojedine jevrejske zajednice mogle su u izvjesnoj mjeri da odbrane svoje interese kada su bile ugrožene ili, eventualno, da pruže pomoć drugim ugroženim jevrejskim zajednicama u manje razvijenim zemljama. Ovdje se njihova moć i uloga završavala, dok ostaje činjenica da nijesu bili u stanju da zaštite sebe i svoje sunarodnike od genocida i opšteg masakra koje će donijeti XX vijek.

Mit o svjetskoj zavjeri imao je malo veze sa stvarnošću, događajima i ljudima u savremenom svijetu. Ideja, odnosno fantazija o Jevrejima kao bratstvu zla nastala je još u periodu između II i IV vijeka, kao sredstvo da se pridobije što više vjernika u borbi protiv svih neistomišljenika i jeretika.

Osam vjekova kasnije, u zapadnoj Evropi, ova ideja se razvila u zastrašujuću, destruktivnu demagogiju koja će imati dramatične posljedice. Na Jevreje se gledalo kao na veoma opasnu zavjereničku grupu, koja pod direktnim patronatom Satane konstantno radi na fizičkom i duhovnom uništenju hrišćanstva i hrišćanske ideologije. Bilo je to vrijeme početaka većih, a zatim sve masovnijih protjerivanja Jevreja, kada su optuživani za brojna zlodjela, počevši od deicida, trovanja izvora vode, izbijanja lokalnih sukoba i ratova, pa do uzročnika „crne smrti“ i drugih zaraznih oboljenja. Za sve nedaće koje je snalazilo jedno dru-

štvo optuživani su isključivo Jevreji. Tako se mit o pokvarenom i zlom Jevrejinu održao kroz vjekove, mijenjajući formu, ali ne i sadržaj. Svoje mjesto našao je i u evropskoj književnosti i umjetnosti. On ne isčezava uvijek sa vremenom ili nestankom okolnosti u kojima je nastao, već opstaje, stičući neki vrstu autonomije i vitalnosti, šireći se preko kontinenata, kontinuirano, jačajući demonološki pogled na judaizam i jevrejstvo.

U mnogim zemljama istočne i centralne Evrope još se i u XX vijeku vjerovalo u mit o Antihristu, kao mesiji Jevreja, i ubijanju hrišćanske djece u ritualne svrhe. Savremeni mit o svjetskoj zavjeri potiče upravo iz tih drevnih vjerovanja, a manje-više sva antisemitska propaganda bila je bazirana na kombinaciji srednjovjekovnih i savremenih događaja. Polazni stavovi uzeti su iz drevne demonologije, a navodne političke zavjere bile su proizvod modernog doba. Zapravo, za ovaj mit vezana je jedna velika nelogičnost – nastao je i dostigao svoju najkoherentniju formulaciju upravo u vrijeme kada su Jevreji bili podijeljeni u mišljenjima i stavovima više nego ikada, na vjernike i agnostike, na ortodoksne i reformiste, asimilacioniste i cioniste, pa do pojedinaca koji su s indignacijom odbacivali svoje jevrejsko porijeklo.

Moderno doba donijelo je emancipaciju Jevrejima, prvo u Francuskoj, a zatim i u ostalim zemljama Evrope. Odjednom su izbili u prvi plan, posebno u oblastima koje su im odgovarale zahvaljujući njihovoj dotadašnjoj istoriji, u bankarstvu, trgovini, novinarstvu. U isto vrijeme, isticali su se svojim radikalnim i liberalnim stavovima, kao i brojnim učešćem u revolucionarnim pokretima (posebno u Rusiji), što se moglo i očekivati s obzirom na njihovo konstantno ugnjetavanje kroz istoriju.

S druge strane konzervativne struje i njihovi zagovornici osjećali su se bespomoćno i izgubljeno u modernom svijetu. Iz razloga što se nijesu mogli prilagoditi novonastaloj situaciji, optuživali su Jevreje koji su u njihovim očima predstavljali sinonim

za novo, moderno doba. Mnogi Jevreji postali su istaknute ličnosti savremenog svijeta: revolucionari, naučnici, umjetnici, političari, što je dodatno iritiralo tradicionaliste koji su u njima vidjeli oponente i rušitelje starog društvenog poretka.

Kao proizvod novonastale situacije, a u cilju što efikasnije borbe i sprječavanja dalje infiltracije Jevreja u društvo, nastaju i razvijaju se u XIX vijeku brojne rasne teorije, prvo u Njemačkoj, a zatim i u drugim zemljama Evrope. Teoretičari rasa u nacističkoj propagandi, poistovjećivali su Jevreje sa bakterijama, a samim tim insistirali na neophodnost čišćenja, odnosno dezinfekcije zemlje i društva od te opake i opasne napasti. Jedini način da se izađe na kraj sa njima, ekstremni antisemiti i antisemitske partije vidjeli su u njihovom potpunom uništenju, odnosno u novom svijetu bez Jevreja. Taj novi svijet zasnovan na infantilnim strahovima i mržnji, pronašao je svoj izraz u nezamislivim mučenjima i ubijanjima, dok je mit o svjetskoj zavjeri Jevreja, poslužio kao pokriće za zločine, koji su kulminirali događajima polovinom XX vijeka.

Izvori i literatura:

- Arent, Hana, *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća 94, Beograd, 1998.
- Arent, Hana, „Jevreji, nacionalna država i rađanje antisemitizma“, *Vidici*, br. 6–7, Beograd 1983.
- Arent, Hana, „Antisemitizam kao povreda zdravog razuma“, *Vidici*, br. 6–7, Beograd, 1983.
- Bibo, Istvan, „Jevrejsko pitanje i antisemitizam“, *Vidici*, br. 6–7, Beograd, 1983.
- Bright, John, *A history of Israel* (drugo izdanje), Philadelphia, Westminster Press, 1972.
- Caitlin, Solomon, „The rise and fall of the Jewish State,

Philadelphia”, *Jewish Publication Society of America*, 1962–1978.

- Daring, Džeri, (priredio), *Kratka istorija antisemitizma u Evropi*, Metaphysica, Beograd, 2009.

- Dubnov, Simon, *Kratka istorija jevrejskog naroda*, Savez Jevrejskih Opština, Beograd, 1962.

- Džems, Edvard, *Uporedna religija*, Matica Srpska, Novi Sad, 1978.

- Ejkalović, Iguman Genadij, *Beseda o antisemitizmu*, Ihtus, hrišćanska knjiga, Beograd, 2004.

- Eliade, Mirče, *Vodič kroz svetske religije*, Srpska Književna Zadruga, Beograd, 1996.

- *Enciklopedija živih religija*, Nolit, Beograd, 1992.

- Etinger, Šarl, et al, *Istorija jevrejskog naroda*, Ginko, Beograd, 1996.

- Flavije, Josif, *Judejski rat*, Prosveta, Beograd, 1967.

- Gaon, Aleksandar, *Španski Jevreji južnoslovenskih zemalja*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1992.

- Gold Mihael, *Jevreji bez novca*, Nolit, Beograd, 1932.

- Goldberg, Dž. Dejvid, Rejner, D. Džon, *Jevreji, istorija i religija*, Clio, Beograd, 1983.

- Hengel, Martin, *Judaism and hellenism*, Fortress Press, Filadelfija, 1974.

- *Istorija sveta, stari vek*, prvi tom, Narodna knjiga – Vuk Karadžić

- Rad, Beograd, 1983.

- *Istorija sveta, srednji vek i renesansa*, drugi tom, Narodna knjiga – Vuk Karadžić - Rad, Beograd, 1983.

- *Istorija sveta, svet u ekspanziji*, treći tom, Narodna knjiga – Vuk Karadžić- Rad, Beograd, 1983.

- *Istorija sveta, savremeni svet*, četvrti tom, Narodna knjiga – Vuk Karadžić - Rad, Beograd, 1983.

- Jakovljević, Ranko, *Jevrejski kod*, Beoknjiga, Beograd, 2005.

- Kraus, Oton, *Židovsko pitanje i sionizam*, Knjižara Gjura Trpinca, Zagreb, 1904.

- Kon, Norman, *Poziv na genocid*, Matica srpska, Novi Sad, 1996.

- Kugan, D. Majkl, *Oksfordska istorija biblijskog svijeta*, Clio, Beograd, 2005.

- Ling, Trevor, *Istorija religije istoka i zapada*, Beograd, 1993.
- Mandić, Oleg, *Leksikon Judaizma i Hrišćanstva*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1969.
- Marks, Karl, *O jevrejskom pitanju*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1952.
- Nakarada Radmila, Kovačević Đuro, „Jevrejsko pitanje“, *Vidici*, br. 6-7, Beograd 1983.
- Nilus, A. Sergej, *Protokoli sionskih mudraca*, IKP - Velvet, Beograd, 1994.
- Nolte, Ernest, *Fašizam u svojoj epohi*, Prosveta, Beograd, 1990.
- Pavićević, Vojislav, *Sociologija religije*, Prosveta, Paideia, Beograd, 1980.
- Pejn, Dejvid, *Kratka biblijska istorija*, Biblijsko društvo, Beograd, 2010.
- Pejašinović, Zoran, *Cionistički pokret od bazelske do balfurove deklaracije*, Ars libri, Beograd, 1997.
- Peri, Martin, *Intelektualna istorija Evrope*, Paideia, Beograd, 2000.
- Platonov, Oleg, *Zagonetka sionskih mudraca*, Moskva, 1999.
- Roth, Cecil, *Jevreji u kulturi čovječanstva*, Edicija Omanut, Zagreb, 1939.
- Rotmiller, Cvi, *Židovska kolonizacija Palestine*, Savez židovskih omladinskih udruženja, Zagreb 1925.
- Sartr, Žan-Pol, *Razmišljanja o jevrejskom pitanju*, Paideia, Beograd, 2009.
- Smirnov-Brkić, Aleksandra, *In hoc signo vinces - Milanski edikt i pobjeda hrišćanstva*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2011.
- Solženjicin, Aleksandar, *Dva veka zajedno I. Jevreji i Rusi pre revolucije*, Paideia, Beograd 2003.
- Solženjicin, Aleksandar, *Dva veka zajedno II. Jevreji i Rusi za vreme sovjetskog perioda*, Paideia, Beograd 2003.
- Šobajić, Vojimir, *Jevrejstvo i Izrael*, Clio, Skoplje, 1982.
- Šulce, Hagen, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Filip Višnjić, Beograd 2002
- Verber, Eugen, *Kumranski rukopisi*, Bigz, Beograd, 1983.
- Verber, Eugen, *Hrišćanstvo prije Hrista*, Liber, Zagreb, 1972.

-
- Vizental, Simon, *Jedro nade*, Prosveta, Beograd, 2003.
 - Vukotić, Vukota, „Odjeci afere Drajfus u crnogorskoj štampi“, *Arhivski zapisi*, XIX, Cetinje, 2012.
 - <http://www.wikipedia.org/>
 - <http://www.stormfront.org>
 - <http://www.jevzacg.com/jevreji>
 - <http://www.gotquestions.org>
 - <http://www.nkatic.wordpress.com/>
 - <http://www.polja.eunet.rs/>
 - <http://www.jstor.org/>
 - <http://debatebothsides.com/>
 - <http://www.phdn.org/>
 - <http://www.intjewishlawyers.org>
 - www.jewishencyclopedia.com/articles/10388-marano
 - en.wikipedia.org/wiki/Judah_Halevi
 - bosnian.tribe.ir/component/k2/.../85628-slucaj-izrael-cionizam-i-judaizam
 - elmundo.sefard.wikidot.com/bernard-lazare:antisemitizam-njegova-povi
 - http://hr.wikipedia.org/wiki/Milanski_edikt

Listovi i časopisi:

- *Nova srpska politička misao*, NSPM, Beograd 2002.
- *Književnost* 8/9/10
- *Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Matici srpskoj* 4–5. 12. 2004.
- *Treći program*, br. 153.
- *Treći program*, leto 2010, br. 147.
- *Kultura*, br. 136
- *Crnogorac* 1871–1872.
- *Glas crnogorca* 1873–1915.
- *Cetinjski vjesnik* 1908–19.
- *Vidici*, br. 6/7. 1983.